

KUNCI
MARDI JAWI

SMP

2

Kaipun dening :
Drs. Soetarno

Penerbit "**WIDYA DUTA**" SURAKARTA
Jln. Honggowongso 139 telp. 6053
Kode Pos 57153

08/2087
900.

KUNCI MARDI JAWI

SMP

2

Kaipun dening :
Drs. Soetarno

Penerbit "WIDYA DUTA" SURAKARTA
Jln. Honggowongso 139 telp. 6053
Kode Pos 57153

KUNCI
MARDI JAWI

SMP

2

Kantor
Dit. Sekt.

ATRAHARUS ATUC AYUNY...
Kode...
No...

ISI BUKU

WULANGAN 1	5
WULANGAN 2	11
WULANGAN 3	19
WULANGAN 4	23
WULANGAN 5	30
WULANGAN 6	34
WULANGAN 7	38
WULANGAN 8	42
WULANGAN 9	48
WULANGAN 10	53
WULANGAN 11	57
WULANGAN 12	63

INDEX

1	WAGNER
2	WAGNER
3	WAGNER
4	WAGNER
5	WAGNER
6	WAGNER
7	WAGNER
8	WAGNER
9	WAGNER
10	WAGNER
11	WAGNER
12	WAGNER
13	WAGNER
14	WAGNER
15	WAGNER
16	WAGNER
17	WAGNER
18	WAGNER
19	WAGNER
20	WAGNER

WULANGAN 1

II. KAWRUH BASA

- B.
1. Saben awal sasi Juli sekolahan-sekolahan nganakake pendaptaran murid anyar kang diarani **PMB**.
 2. Murid pindhahan sakå sekolahan liya iku lumrahe **dites** dhisik.
 3. Wektu pasinaone murid SD ing dalem setaun diperang dadi telung **caturwulan**.
 4. Wektu pasinaone murid SMP ing dalem setaun diperang dadi rong **semester**.
 5. Murid-murid sing ora mlebu sekolah dicatheti ana **absensi**.
 6. Saben guru kagungan daptar kanggo nyatheti murid-murid sing mlebu sekolah kang diarani **presensi**.
 7. Daptar kang isi urutan piwulang ing saben dinane diarani **jadwal pelajaran**.
 8. Saben dina Jumuah esuk murid, guru, karyawan wajib nindakake senam kang diarani **SKJ**.
 9. Saben akhir semester murid-murid wajib melu ulangan kang diarani **tes sumatif**.
 10. Saben pertengahan semester ing SMP lumrahe dianakake ulangan kang diarani **tes subsumatif**.
 11. Ulangan kanggo njajagi apa kang ndadekake kangelane saben murid tumrap wulangan kang wis diterangake diarani **tes diagnostik**.
 12. Ulangan kang kanggo dhasar mbecikake "proses belajar mengajar" diarani **tes formatif**.
 13. Tes kang jawabane kudu milih jawaban-jawaban kang cumawis utawa ngisi titik-titik kang wis sumadhiya iku diarani **tes obyektif**.
 14. Tes wujud pitakonan-pitakonan kang kudu dijawab kanthi nerangake sacetha-cethane (uraian) iku diarani **tes essay**.
 15. Saben "kelompok belajar" kudu kerep nganakake **diskusi** ngrembug wulangan-wulangan kang sakira angel.

C. Ukara kang migunakake tembung-tembung sing kandel pangcape :

1. **Proses belajar mengajar** ing saben sekolahan wis ditata kaya kang kapacak ana ing **jadwal pelajaran**.

2. Saben guru maringi garapan **kokurikuler** kang kena di-rampungake sarana diskusi klompok.
3. Pendidikan kepramukaan iku klebu wulangan **ekstra kurikuler**.
4. Salah sawijining oara tumindak ing CBSA saben kelas di-dhapak ananing **klompok belajar**.
5. Manawa ana wulangan kang dirasa angel, para siswa banjur nganakake **diskusi klompok**.
6. Saben akir taun pelajaran sekolahan-sekolahan nganakake Evaluasi Belajar Tahap Akhir kang dicekak **EBTA**.
7. **EBTANAS** iku cekakan saka tembung Evaluasi Belajar Tahap Akhir Nasional kang tumuju marang para siswa kelas kang dhuwur dhewe ing saben sekolahan.
8. Siswa kang nduweni hak nampa **STTB** iku siswa kang wis ditemtokake lulus melu **EBTANAS** dening panitia penyelenggara.
9. Siswa kang melu **EBTANAS** iku oleh biji kang diarani **DANEM** yaiku cekakan saka tembung Data Nilai Ebtanas Murni.
10. Patroli Keamanan Sekolah kang kacekak dadi **PKS** iku tugas kaya dene Hansipe sekolahan.

D. Tegese tembung-tembung

1. ... dhasare pinter ...	= pancen, mula
2. ... adhedhasar Pancasila	= awewaton
3. ... dhasare watu	= lemehe
4. ... anggone dhasar dodolane..	= ngeler
5. ... manggih akal	= nemu
6. ... kepanggih Abas	= kepethuk, ketemu
7. ... dipun panggihaken	= ditemokake
8. Panggih wau dipun ...	= jenenge bocah
9. ... sami pepanggihan	= kumpul, srasehan
10. ... manggiha kamulyan	= angসা, nemua, oleha
11. ... pinanggih Ali	= kepethuk, ketemu
12. kepanggih boten kepanggih
kula borongaken ...	= ketemu ora ketemu

III. PARAMASASTRA

A. Gatekna tuladha-tuladha iki !

(1). Tuladha ukara tanduk intransitip liyane :

- a. Asuku turu.
- b. Aku lagi adus.
- c. Adhiku wis tangi.
- d. Kancaku bisa singsot.
- e. Kanca-kanca padha ngguyu.
- f. Bocah-bocah padha ndhingkluk.
- g. Kowe bisa ndengengek ?
- h. Kowe aja sedhakep !
- i. Budi karo Narti mlaku-mlaku.
- j. Pak Lurah manthuk-manthuk.
- k. Bocah nakal loro iku tabok-tinabok.
- l. Kowe karo adhimu aja tabok-tabokan !

(2). Tuladha tembung tanduk transitip liyane :

<i>mbalang</i>	<i>nggered</i>
<i>nambal</i>	<i>manah</i>
<i>njereng</i>	<i>njemparing</i>
<i>nggitik</i>	<i>ngundhuh</i>
<i>nata</i>	<i>ngambu</i>

Tuladha liyane tembung tanduk intransitip sawise dipanambangi / utawa ake dadi tembung tanduk transitip !

<i>ndongeng</i>	→	<i>ndongengi, ndongengake</i>
<i>ngomel</i>	→	<i>ngomeli, ngomelake</i>
<i>ngalah</i>	→	<i>ngalahi, ngalahake</i>
<i>dondom</i>	→	<i>ndondomi, ndondomake</i>
<i>mencolot</i>	→	<i>mencoloti, mencolotake</i>
<i>njangkah</i>	→	<i>njangkahi, njangkahake</i>
<i>ndhodhok</i>	→	<i>ndhodhoki, ndhodhokake</i>
<i>ngumpul</i>	→	<i>ngumpuli, ngumpulake</i>
<i>nggandhul</i>	→	<i>nggandhuli, nggandhulake</i>
<i>ngineb</i>	→	<i>nginebi, nginebake</i>

Dhapukan ukara nganggo tembung tanduk transitip ing dhuwur iki !

- Mau bengi ibu **ndongengi** adhiku.
- Ibu **ndongengake** Timun Emas.
- Kowe kuwi **ngomeli** sapa ta, Yu ?
- Kowe kuwi **ngomelake** apa, Yu ?
- Aku kerep **ngalahi** adhiku sing nakal.
- Bantering layune adhiku bisa **ngalahake** layune kancane.
- Ibu **ndondomi** kebayake.
- Ibu **ndondomake** kebayake marang penjait.
- Tikus **mencoloti** adhiku kang lagi turu.
- Lakumu **mencolotake** tikus kang lagi diindhik kucing.
- Bapak lagi **njangkahi** ambane dalan ing ngarepku.
- Aku ora bisa **njangkahake** sikilku kang abuh iki.
- Mau bengi ana petengan bapak **ndhodhoki** maling kang mlebu ing pekaranganku.
- Hansip lagi **ndhodhokake** wong-wong kang padha nonton wayang.
- Ana kampungmu kowe kudu gelem **ngumpul** warga kampung, aja urip ndhewe !
- Wengi Pengurus RT **ngumpulake** para mudha ing lingkunganane.
- Aku lagi **nggandhuli** timba supaya bisa nyilem.
- Sapa sing **nggandhulake** lonceng ana ing uwit iki ?
- Yen bengi aku kajibah **nginebi** lawang-lawang
- Sapa sing **nginebake** lawang gedhe iku kudu ngati-ati.

(3). **Tuladha dhapukaning ukara nganggo tembung tanggap :**

- (1). - Bukune **dakgawa** menyang sekolahan.
 - Buku-bukune **dakgawani** menyang sekolahan.
 - Buku-bukune **dakgawakake** murid-murid.
- (2). - Bukune **kogawa** menyang ngendi, ta ?
 - Buku-bukune **kogawani** menyang ngendi bae ?
 - Bukune **kogawakake** sapa ?

Handwritten text in a stylized script, possibly representing a specific dialect or a form of shorthand. It consists of several lines of characters that are difficult to decipher but appear to be related to the text below.

Handwritten text in a stylized script, similar to the one on the left. It also consists of several lines of characters, likely representing the same or a different form of the text below.

V. UNGGAH-UNGGUH

Basa ngoko andhap :

1. Panjenengan dhek mau apa wis **dhahar** temenan ? Manawa ora **dhahar** mangga ta **lenggah** dhisik !
2. Aku dhek mau uga wis **sowan** mreng, nanging **panjenengan** ora ana **dalem**.
3. Aku wis ngreti apa sing **panjenengan kersakake** !
4. Mangga ta **dakaturi pinarak** dhisik, ora ketang mung sedhe-la, sokur **kersa nyare** pisan !
5. **Kagungane** sepedha motor anyar iku **pundhutan** pira ? Toko endi sing **panjenengan pundhuti** ?
6. Prayogane **siram** ana kene bae, banjur mengko padha beba-rengan **mriksani** wayang-wong.
7. Aja **kondur** dhisik, iki ana prekara wigati sing perlu **panje-nengan wuningani** !
8. Aku **nyuwun priksa** apa **panjenengan** sesuk-esuk sida **ker-sa paring** sesuluh marang sedulur-sedulur tani ?
9. Dhek wingi **ingkang putra** wis ketemu aku, ngendikane eyang **ngersakake rawuh** ing Sala.
10. Aku wis nate matur marang **ingkang ibu**, manawa **dipareng-ake** aku arep **nyuwun ngampil kagungane** sepedha rong dina bae.

VI. KASUSASTRAN

A. (bisa katindakake dhewe)

B. Purwakanthi kang kanggo ing unen-unen iki !

1. - purwakanthi sastra :

raras ririh réreh ngarih arih

2. – **purwakanthi swara** : *Si pengung kumlungkung
anggung gumanggung*
- **purwakanthi sastra** : *anggugung gumungung*
3. – **purwakanthi basa** (wewiletan) .
*Ratih ratu ratune wong Cakrakembang, kembang
wijaya kusuma asih mring kula.*
4. – **purwakanthi sastra** :
*Watak wantune wanita utama, tindak tanduke tansah
ngati-ati*
5. – **purwakanthi sastra** :
Bisa mbrastha kabeh rubeda kang ngreribedi
6. – **purwakanthi sastra** :
*Ati tatag, watak teguh tanggon, tan tinggal tata trapsi-
la, adate bisa ngentasi karya.*
7. – **purwakanthi sastra** :
*Watak mugen ati tegen, tandang rigen, genah agawe
sugih guna kaya.*
- **purwakanthi swara** :
Watak mugen ati tegen, tandang rigen
8. – **purwakanthi swara** :
*Wong kang awatak sareh, polatane sumeh, adate mi-
trane akeh .*
9. – **purwakanthi swara** :
Ati jujur, budi luhur, pantes dadi wong dhuwur .
10. – **purwakanthi sastra** :
*Pemudha ora gumendhung, dhadhag wani ndhadha
kaluputan, pantes ginadhang-gadhang dadi pang-
gedhe .*

WULANGAN 2

II. KAWRUH BASA

B. Isine tembung-tembung kang mathuk :

1. ngenggar-enggar
hawa seger	5. pasanggrahan
2. ampak-ampak	6. tetirah

3. adhem njekut
api-api	7. edi peni
terasering
reseping
4. vila	

C. Tembung camboran (a) lan panganggone ing ukara (b) :

1. a. **adhem njekut** = adhem banget
b. Ana Tawangmangu awakku krasa **adhem njekut** manawa wayah bengi.
2. a. **sepi mamring** = sepi banget
b. Desa-desa kang maune **sepi mamring** wiwit jam 20.00 bareng katekan listrik dadi reja tekan jam 23.00.
3. a. **ljo royo-royo** = ijo enom sumringah.
b. Ing mangsa rendheng tanduran-tanduran katon **ljo royo-royo**.
4. a. **ayem tentrem** = ayem banget
b. Pujiku marang kowe muga-muga ana papan anyar uripmu bisa **ayem tentrem** kalis ing sambekala.
5. a. **seger kuwarasan** = awake krasa kepenak sarta waras
b. Marga saben esuk nindakake senam, awakku saiki krasa **seger kuwarasan**.
6. a. **udan nggrejeh** = udan terus-terusan
b. Ing desa-desa kang adoh kutha, manawa **udan nggrejeh** adhakane akeh wong kang kemalingan.
7. a. **gremis riwis-riwis** = udan ora deres
b. Iki isih **gremis riwis-riwis**, yen arep lunga nganggo payung kareben ora keproh !
8. a. **tanem tuwuh** = tetanduran thethukulan saliyané pari.
b. Ing mangsa ketiga akeh **tanem tuwuh** kang padha ngreteg godhonge, jalaran kekurangan banyu.
9. a. **sato kewan** = sakehing kewan
b. Ing alas gung liwang-liwung isih akeh **sato kewan** kang isih kesit.
10. a. **omah pekarangan** = omah lan pekarangan
b. **Omah pekarangan** tinggalane wong tuwaku muga-muga bisa tumurun marang anak putu.

D. Tembung-tembung kang ateges kabeh !

1. <i>salumahing bumi</i>	= kabeh kang ana ing ratu bumi
<i>sakurebing langit</i>	= kabeh kang tinutupan langit
2. <i>saindhenging bawana</i>	= salumahing jagat (ngendi-endi)
3. <i>sacindhilmu abang</i>	= saanakmu
4. <i>saranduning angga</i>	= awak sakojur
5. <i>awak sakojur</i>	= awak kabeh
6. <i>sajegku urip</i>	= salawasku urip
7. <i>sadina muput</i>	= sadina dheg
8. <i>sawengi natas</i>	= sawengi muput
9. <i>sasore bendhe</i>	= sasuwene wayah sore
10. <i>sakesuk njepluk</i>	= sasuwene wayah esuk

III. PARAMASASTRA

B. Tuladha dhapukaning *ukara bawa* nganggo tembung-tembung kang kandel panyithake :

1. *Pari tandurane bapak lagi **kumemping**.*
2. *Elare piyikku lagi **kumedom**.*
3. *Pandhawa lan Kurawa padha **maguru** marang Pandhita Drona.*
4. *Wektu iki isih akeh wong kang tetamba sarana **madhukun**.*
5. *Gelungan mantan putri iku lumrahe **akembang** mlathi.*
6. *Rehe udane deres ulihku saka sekolahan **atudhung** godhong gedhang sapapah.*
7. *Pelem iku durung tuwa, lagi **rumujak**.*
8. *Buta Rambutgeni **jinambak** rambute dening Gathutkaca terus pinothol gulune.*
9. *Nalika aku ndhangir tanduran kacang, akeh wit kacang kang **kepacul**.*
10. *Degan iki wis **kumrujak**.*
11. *Panggedhe kang **kumawasa** iku adhakane ora disenengi dening andhahane.*
12. *Aku **kamigilan** yen weruh uler dhampa kang wulune nggateli.*
13. *Wong tuwa kang wis umur sangang puluhan taun iku sok ana sing **kambocah**.*
14. *Olehmu nyawang aku kok nganti **kamitenggengen** iku ana apa ta ?*

15. Ing jaman modheren iki aku isih mrangguli ana wong kang **asesaji** ana ing ngisor wit waringin ing alun-alun.
16. Prabu Pandhu **apeputra** lima kang diarani Pandhawa.
17. Menyang Wadhuk Gajah Mungkur iku saka kutha Sala **mangidul** ngliwati kutha Sukoharjo.
18. Ana ing crita pawayangan Dewa Ismaya **manjalma** dadi Ki Lurah Semar.
19. Uaping banyu kang campur karo hawa iku yen kena adheming hawa bengi bisa **maujud** ebum.

C Ukara-ukara ing ngisor iki kalebu :

- ukara bawa (a),
- ukara tanduk transitip (b),
- ukara tanduk intransitip (c),
- ukara tanggap (d).

1. Bapak // wis **rawuh**

(J) (W)

- wasesa : **rawuh** (tanduk intransitip = tanpa lesan).

- ukara : (C). *tanduk intransitif*

2. Mencoku // **pinter ngoceh** / saiki

(J) (W) (K)

- wasesa : **pinter ngoceh** (tembung kaanan)

- ukara : (a). *tanduk intransitif*

3. Aku // **nggawa** / buku wacan

(J) (W) (L)

- wasesa : **nggawa** (tembung tanduk transitip = mawa lesan)

- lesan : buku wacan

- ukara : (b). *tanduk transitif*

4. Buku wacan // **dakgawa**

(J) (W)

- wasesa : **dakgawa** (tembung tanggap)

- ukara : (d). *tanggap*

5. Bocah-bocah // **padha nembang**

(J) (W)

- wasesa : **padha nembang** (tembung tanduk intransitip)

- ukara : (c). *tanduk intransitif*

6. Aku // **bisa nembangake** / **tembang gedhe**.
 (J) (W) (L)
 - wasesa : **bisa nembangake** (tembung tanduk transitip = mawa lesan).
 - lesan : tembang gedhe
 - ukara : (b) *tanduk transitif*
7. Narti // **disangoni** / **eyang putri**.
 (J) (W)
 - wasesa : **disangoni** (tembung tanggap)
 - ukara : (d) *target*
8. Eyang putri // **nyangoni** / **Narti**.
 (J) (W) (L)
 - wasesa : **nyangoni** (tembung tanduk transitip = mawa lesan)
 - lesan : Narti
 - ukara : (b) *tanduk transitif*
9. Pamanku **apeputra telu**.
 (J) (W)
 wasesa : **apeputra telu** (tembung kaanan)
 ukara : (a) *bawu*
10. Krambile // **lagi kumrempah**.
 (J) (W)
 - wasesa : **lagi kumrempah** (tembung kaanan)
 - ukara : (a) *bawu*
11. Saiki / aku // **ngantuk** / **banget**.
 (J) (W) (K)
 - wasesa : **ngantuk** (tembung kaanan)
 - ukara : (a) *tanduk intransitif*
12. Aku // **arep turu** / **sedhela**.
 (J) (W) (K)
 - wasesa : **turu** (tembung tanduk intransitip tanpa lesan).
 - ukara : (c) *tanduk intransitif*
13. Udane // **kumrosak**.
 (J) (W)
 - wasesa : **kumrosak** (tembung kaanan)
 - ukara : (a) *bawu*

14. Lakune // mangetan

(J) (W)

- wasesa : **mangetan** (tembung tanduk intransitif)

- ukara : (c) *bawa na*

15. Gagasane biyen kae // wis maujud

(J) (W)

- wasesa : **maujud** (tembung kaanan)

- ukara : (a) *bawag*

16. Mangga / kita // sami asesanti

(K) (J) (W)

- wasesa : **asesanti** (tembung tanduk intransitif)

- ukara : (c) *bawag*

17. Aku // lagi nggendhong / Tono.

(J) (W) (L)

- wasesa : **nggendhong** (tembung tanduk transitif mawa lesan)

- lesan : Tono

- ukara : (b) *tanduk tar transitif*

18. Pitikku // lagi ngendhog

(J) (W)

- wasesa : **ngendhog** (tembung tanduk intransitif)

- ukara : (c) *tanduk tar transitif*

19. Sampeyan // kula ampiri / kemawon

(J) (W)

- wasesa : **kula ampiri** (tembung tanggap)

- ukara : (d) *tanggop*

20. Artanipun adhi kula // dipun celengi

(J) (W)

- wasesa : **dipun celengi** (tembung tanggap)

- ukara : (d) *tanggop*

IV. NULIS

B. Panullise nganggo aksara Jawa

Handwritten text in Javanese script, likely a student exercise or sample.

Handwritten text in a traditional script, likely Javanese, consisting of several lines of text with decorative flourishes and symbols.

V. UNGGAH-UNGGUH

TLAGA SARANGAN

Manawi dipun sawang saking kitha Ngawi, utawi dipun sawang saking kitha Sala, redi Lawu blegripun kados buta tilem. Ndlujur anteng mrebawani. Nanging manawi dipun purugi ngantos dumugi pucukipun jebul mengku kaendahan ingkang anglam-lami

Ing ereng tembing kilen, pinanggih papan wisata Tawangmangu ingkang kondhang kanthi sesawanganipun rupi Grojogan Sewu. Dene ing ereng tembing wetan rinengga kaendahan mligi, arupi tlaga Sarangan. Cariyos bab kaendahaning Gunung Lawu kados-kados boten wonten telasipun. Punapa malih nyariyosaken kawontenanipun Tlaga Sarangan.

Tlaga ingkang jembar ngilak-ilak punika kalebet wewengkon Kabupaten Magetan. Dene inggilipun papan endah punika udaka-

wis 1.287 meter saking lumahipun seganten. Boten benten kaliyan Tawangmangu ing tembing kilen, minggah dumugi Sarangan hawanipun adhem trecep-trecep, atis ing kulit. Miturut cathetan manawi wanci dalu suhu ing ngrika saged ngantos 16° Celsius.

Manawi ngleresi libur utawi wonten wekdal longgar, para andon wisata saged tindak Sarangan. Saking kitha Magetan taksih minggah ndeder udakawis 17 km. Utawi manawi tetumpakan ingkang dipun ajak lumampah arupi mobil ingkang sehat, saged langkung Tawangmangu. Lajeng minggah udakawis 15 km. Margini-pun alus, menggak-menggok, kaliyan sesawanganipun nengsemaken.

.....
(saged dipun lajengaken piyambak).

VI. KASUSASTRAN

1. Rumpakan dhapur puisi Jawa tradhisional

iku rumpakan kang edi penine migunakake pola kang ajeg (ajeg panganggone), mula kagolong **basa kang pinathok**, amarga kaiket ing wewaton warna-warna, kaya ta :

- a. *cacahing wanda saben sagatra (guru wilangan)*
- b. *cacahing gatra saben sapadane,*
- c. *gayutaning gatra-gatrane,*
- d. *tibaning swara ing saben pungkasaning gatra (guru lagu utawa dhong dhing),*

Rumpakan dhapur puisi Jawa gagrag anyar

iku rumpakan kang edi penine ora kaiket wewaton kaya ing dhuwur iku, nanging mung ngendelake :

- a. *pilihane tembung-tembung kang mentes,*
- b. *wirama,*
- c. *busanane basa kang awujud : purwakanthi, dwipurwa, seselan um utawa in*

2. Rumpakan puisi Jawa kang kagolong puisi tradhisional iku kaya ta : **paribasan, bebasan, saloka, sanepa, parikan, wangsalan, tembang**

3. a. **Parikan** iku kagolong rumpakan puisi Jawa tradhisional. marga kaiket wewaton :

a. cacahing wanda saben sagatra 4/4, 4/8 utawa 8/8

b. cacahing gatra saben sapada :

- bisa 2, pamedhote lan purwakanthi sarta cengkorongane :

- - - - (a) / - - - - (b) (4/4)

- - - - (a) / - - - - (b) (4/4)

- - - - (a) / - - - - - - - - (b) (4/8)

- - - - (a) / - - - - - - - - (4/8)

- - - - - - - - (a) - - - - - - - - (b)

- - - - - - - - (a) - - - - - - - - (b)

- bisa 4, pamedhote lan cengkorongane :

- - - - (a)

- - - - (b)

- - - - (a)

- - - - (b)

b. **Wangsalan** iku uga kagolong rumpakan puisi Jawa tradhisional, marga kaiket ing wewaton :

- cacahing gatra saben sapada 2 kadhapuk dadi **saukara**, migunakake purwakanthi swara.

- gatra kang kapisan 4 wanda, gatra kapindho 8 wanda.

- gatra kang kapisan isine memper cangkriman, gatra kang kapindho isi bedhekane (tebusane).

- cengkorongane :

- - - - (a) / - - - - - - - - (a)

WULANGAN 3

II. KAWRUH BASA

B. Panganggone *tembung camboran*

1. Tukang nglakokake prau arane **juru mudhi**.

2. Wong kang pagaweane nyabrangake wong nganggo prau arane **juru tambang**.

3. Wong sing nglantarake pagunemane wong loro sing padha dene ora mangerti basane diarani **jurubasa**.
4. Wong sing pinatah ngreksa pakuburan utawa papan sing kramat diarani **jurukunci**.
5. Wong sing pinter memethek (memeca) sarana palintangan arane **jurunujum**.
6. Wong sing pagaweane nindakake tulis-tinulis ana kantor-kantor arane **jurutulis**.
7. Wong sing pakaryane dadi tukang adang diarani **jurudang**.
8. Lurahing pelayahan iku arane **jurujalir**.
9. Wong kang duwe kapinteran tansah nganggit crita (karangan) diarani **jurungarang**.
10. Wong kang pakaryane ngumpulake pawarta, kang calon kapacak ing ariwarti iku arane **juruwarta**.

C. Kang kasebut ing ngisor iki pakaryane :

1. **Jlagra** iku wong sing pakaryane gawe piranti saka watu.
2. **Gemblak** iku wong sing pakaryane gawe dandanan saka kuningan.
3. **Greji** iku wong sing pakaryane njait sandhangan.
4. **Gamel** iku wong sing pakaryane ngopeni jaran.
5. **Blandhong** iku wong sing pakaryane negori kayu.
6. **Sayang** iku wong sing pakaryane gawe dandanan saka tembaga.
7. **Pekathik** iku wong sing pakaryane nuntun / ngaritake jaran.
8. **Blantik** iku wong sing pakaryane adol raja kaya.
9. **Kusir** iku wong sing pakaryane nglakokake andhong utawa dhokar.
10. **Masinis** iku wong sing pakaryane nglakokake sepur.
11. **Pilot** iku wong sing pakaryane nglakokake montor mabur.
12. **Kondhektur** iku punggawa sepur utawa bis kang pinatah mriksa karcis.
13. **Niyaga** iku wong sing pakaryane nabuh gamelan.
14. **Waranggana** iku wanita kang nembang mbarengi gendhing gamelan.
15. **Dhalang** wong kang nglakokake sarta nyritakake wayang.
16. **Penyumping** wong kang pinatah nata wayang ana kelir sadurunge padhalangan diwiwiti.

D. Unen-unen / bebasan kang cocok karo ukara-ukara :

1. kepok lan jumbuh	5. ulat madhep ati karep.
2. kepok ora tombok	6. njagakake endhoge si blorok.
3. tulung menthung	7. Madu balung tanpa isi.
4. welas tanpa alis	8. Kalah cacak menang cacak.

III. PARAMASASTRA

Rimbaging tembung-tembung kang dikurung sarana ater-ater **anuswara** lan panambang i, **ake / aken** sarta tegese.

1. menehake dhuwit	= nindakake weneh dhuwit marang . . .
2. ngilekake banyu	= njalari ilning banyu
3. ngileni sawah	= menehi ili marang sawah
4. nempelake potret-potret	= nindakake tempel potret-potret.
5. ngalungake ula	= nganggo kalung ula.
6. matrekake ceret	= ngakon nggunakake patri kanggo ceret.
7. njamoni adhiku	= ngloloh jamu marang adhiku.
8. njanjeni	= menehi janji marang aku.
nukokake sepatu	= nindakake tuku sepatu kanggo
9. mbektakaken koper	= nindakake bekta koper kangge
10. ndangu kowe	= ngucapake (pan) dangu marang . . .
nonton sekaten	= nindakake tonton.

IV. NULIS

C. Panulise tembung-tembung nganggo aksara Jawa :

ꦩꦺꦤꦺꦃꦏꦏꦺꦝꦸꦮꦶꦠ	ꦩꦺꦤꦺꦃꦏꦏꦺꦝꦸꦮꦶꦠ
ꦤꦒꦶꦭꦺꦏꦏꦺꦧꦚꦸ	ꦤꦒꦶꦭꦺꦏꦏꦺꦧꦚꦸ
ꦤꦒꦶꦭꦺꦤꦶꦱꦮꦲ	ꦤꦒꦶꦭꦺꦤꦶꦱꦮꦲ
ꦤꦺꦩꦺꦥꦺꦭꦏꦏꦺꦥꦺꦠꦺꦥꦺꦠꦺꦠ	ꦤꦺꦩꦺꦥꦺꦭꦏꦏꦺꦥꦺꦠꦺꦥꦺꦠꦺꦠ
ꦤꦒꦺꦭꦁꦏꦏꦺꦸꦭ	ꦤꦒꦺꦭꦁꦏꦏꦺꦸꦭ
ꦩꦠꦺꦫꦏꦏꦺꦚꦺꦠ	ꦩꦠꦺꦫꦏꦏꦺꦚꦺꦠ
ꦤꦝꦁꦸꦏꦺꦱꦺꦏꦠꦺꦤ	ꦤꦝꦁꦸꦏꦺꦱꦺꦏꦠꦺꦤ
ꦤꦝꦁꦸꦏꦺꦱꦺꦏꦠꦺꦤ	ꦤꦝꦁꦸꦏꦺꦱꦺꦏꦠꦺꦤ

WULANGAN 4

II KAWRUH BASA

B Isine ukara-ukara :

1. Yen wayah lingsir wengi aja seru-seru anggonmu ngunek-ake tape, sabab kowe kudu **ngelingi butuhing liyan**.
2. Swasana kampung bisa tentrem lan aman, manawa para wargane bisa srawung kanthi **mong-kinemong lan jaga-jinaga**.
3. Pasrawungan ing kampung bisa **sumadulur** manawa para wargane padha duwe **tepa slira**, ing antarane siji lan sijine padha **ajen-Ingajenan** lan padha gelem nindakake **gotong royong** ngayahi kebutuhane kampung.
4. Ngedohi larangan lan nindakake dhawuhe Gusti Allah iku diarani **takwa**.
5. Yen kepengin nyingkiri anane padudon ing antarane siji lan sijine kudu dianakake **musyawarah**, aja nganti mung waton tumindak.

C. Ukara-ukara nganggo *tembung saroja* :

1. **gugur gunung** = pakaryan negara kang sarana ngerigake wong padesan tanpa opah.
- *Mbangun dalan-dalan ing padesan umume katindakake sarana **gugur gunung**.*
2. **bau suku** - bebau saka ing padesan kang nggarap sawah palungguh.
- *Lurah-lurah sing akeh-akeh anggone nggarap lungguhe kanthi cara masrahake marang **bau suku** kang piniji.*
3. **darma bekti** = panggawe kang nelakake bektine marang (negara, agama, lsp).
- *Para pejuang padha kepengin ngatonake **darma bektine** marang negara.*
4. **tindak tanduk** - patrap, solah tingkah. *tingkah laku*
*Ana ing pasrawungan kowe kabeh kudu tansah ngatonake **tindak tanduk** kang trapsila.*

5. **solah tingkah** = tandang tanduk, kalakuan.
 - **Solah tingkah kang alus iku bisa nuduhake ajining dhiri ana ing pasrawungan.**
6. **sugih miskin** = sugih utawa miskin, akeh sithiking bandha.
 - **Warganing nagara iku **sugih miskin** nduweni hak kang padha.**
 - **Sugih miskin iku ora kena kanggo paugeran nemtokake drajating wong.**
7. **gedhe cilik** = gedhe utawa cilik, wiwit sing gedhe nganti tekan sing cilik.
 - **Jambu iki **gedhe cilik** padha rasane.**
 - **Warga kampungku **gedhe cilik** padha ngadeg ana ing pinggir dalam nonton pawai.**
8. **enom tuwa** = enom tuwa, wiwit sing enom nganti sing tuwa.
 - **Wit pelem ing buri omah iku arep ditegor, mula peleme **enom tuwa** undhuhana.**
9. **gawe parigawe** = prakara sing perlu ditindakake.
 - **Aku iki isih warismu dhewe, mula yen ana **gawe parigawe** aja lali ngabari aku.**
10. **ruwet renteng** = prakara sing njalari rentenging nagara, reretu.
 - **DPR iku wajib melu ngrembug **ruwet rentenging nagara**.**

D. **Kosok balen :**

1. alus bebudene	><	kasar bebudene
2. luhur bebudene	><	asor bebudene
3. dhiri	><	andhap asor, lembah manah, <i>anggak</i>
4. gumedhe	><	andhap asor, anor raga, <i>lembah manah</i>
5. kajen keringan	><	disepelekake, <i>dicemehake, ora dudu</i>
6. kumalungkung	><	sabar sareh, andhap asor, <i>anaraga, lembah</i>
7. lembah manah	><	gumedhe, angkuh, kumaki
8. pradhah	><	saen, nylekuthis, <i>wong ning raga korb</i>
9. andhap asor	><	deksura, kurang ajar, <i>dhiri</i>
10. blaba	><	cethil

E. Paribasane :

1. Katon cepaka sawakul.
2. Meneng widara uleran. *or wit dipangan uler*
3. Kakehan gludhug kurang udan. *aurang growah ora mili*
4. Ora ganja ora unus.
5. Bathok bolu isi madu.
6. Lahang karoban manis.

(lahang = legen ; karoban = kebanjiran, kelebon).

III. PARAMASASTRA

B. Dhapukaning ukara camboran wudhar sarana lagu (implisit) :

1. Aku mangan nangka, adhiku ngombe wedang.
2. Bapak tindak menyang kantor, ibu resik-resik ana ndalem, aku karo adhiku menyang sekolah.
3. Adhiku sregep sinau, kakangku kesed banget.

C. Dhapukaning ukara camboran wudhar nganggo tembung pangiket (eksplisit) :

1. Kowe mau saka ngendi, **dene** wayah mene lagi mulih ?
2. Redi Merapi punika sampun inggil, **ewadene** meksa kawon kaliyan redi Semeru.
3. Aku iki wis tuwa, **suprandene** isih mepeng anggonku marsudi kawruh.
4. Aku diarani njupuk buku, **mangka** aku weruh bae ora.
5. **Kali** iki cilik, **nanging** iline banter temen.
6. Dhateng kula radi kasep, **margi** kebetheng wonten margi.
7. Mangke dalu kula boten saged sowan mriki, **jalaran** kadhawuhan ndherek bapak.
8. Anggen kula damel sabun boten saged dados, **sabab** kekathahen toyanipun.
9. Sedulur tuwa wajib dibekteni, **awit** dadi gegentine wong tuwa.
10. Aku lagi ora duwe dhuwit, **mulane** ora bisa mitulungi.
11. **Sarehne** arep dakkandhani dhewekan, kowe dakundang mrengene.
12. Darna punika radi cadhok mripatipun, **milanipun** manawi maos kerep klentu.

6. *Nglurug tanpa bala, sugih tanpa bandha, menang ora ngasorake* = (kurang luwih bisa ditegesi) nindakake ayahan kanthi tumemen ing babagan panggulawenthah tumraping bebrayan, bakal entuk pamareming lair lan batin sarta kajejeringan wusanane = *ngalah supaya menang*
7. *Sapa salah seleh* = sapa sing salah mesthi nandhang akibate (wohe)
8. *Sura dira jayaningrat lebur dening pangastuti* = mubaling amarah kang katone bisa ngoregake jagad, adate bisa luluh dening salah tingkah kang linambaran rasa bekti lan tresna.
9. *Becik ketitik, ala ketara* = sapa sing tumindak apik utawa ala bakal kawruhan.
10. *Jer basuki mawa bea* = pancen bab kang becik/nyenengake mbutuhake pangorbanan.

B. Tuladha trap-trapaning sesanti ing dhuwur iku ana ing ukara :

1. Taun iku wis manteb anggonku arep melu transmigrasi, aja padha ngalang-alangi. *rawe-rawe rantas, malang-malang putung.*
2. Ana ing paran aku karo kowe kudu rukun *sabaya pati.*
3. Padudon prakara palemahan utawa wong wadon iku sing akeh-akeh padha dene mburu nepsu kanthi ditohi pati nggondheli unen-unen *sadumuk bathuk sanyari bumi.*
4. Piwelingku marang anak-anakku kabeh sing padha rukun karo sedulur-sedulurmu aja nganti cecongkrahan. Elinga marang sesanti *rukun agawe santosa, crah agawe bubrah.*
5. Durung padha tumandang bae kok wis padha rame rebutan kamelikan, mbok ya padha *sepi ing pamrih rame ing gawe.*
8. Aku iki ora ngreti apa-apa kok diterka njupuk dhuwit. Ya titen-titenan bae, *sapa sing salah seleh.*
10. Nyambuta gawe sing samesthine aja melu-melu kancamu sing ora bener tumindake, ing tembe rak *becik ketitik ala ketara.*
11. Ora ana gegayuhan apik tanpa rekasa/pangorbanan, elinga ta marang unen-unen *jer basuki mawa bea !*

VI. KASUSASTRAN

1. Ciri-ciri tembang Kinanthi :

- Guru lagu : u , i , a , i , a , i.
- Guru wilangan : 8 , 8 , 8 , 8 , 8 , 8

2. Tuntunan pangrumpakaning tembang macapat Kinanthi :

a. Manut surasane kang kacekak dadi 2 :

- *Pancasila dadi dhasaring negara.*
- *Pancasila iku jiwa kapribadening bangsa Indonesia.*

ateges ukara 2 ing dhuwur iku bisa dadi 2 topik paragraf = 2 ukara baku.

b. Saben topik paragraf (ukara baku) bisa diwenehi ukara-ukara tambahan saperlu, supaya dadi 2 paragraf kang cacahing larikan ana 6, marga tembung Kinanthi iku ana 6 gatra.

c. Saben sagatrane kudu karingkes supaya dadi 8 wanda kanthi ora ngowahi surasaning gatra, kanthi cara :

- *tembung kang dawa diganti tembung kang cekak,*
- *mancah tembung,*
- *yen bisa migunakake tembung kawi.*

d. Swaraning pungkasane gatra kacocogake karo paugeran guru lagu (dhong-dhing) Kinanthi (8u,8i,8a,8i,8a,8i) kanthi cara :

- *malik dhapukaning gatra*
- *ngganti tembung kang swarane cocog karo sing dikarepake kanthi ora owah tegese.*

e. Cengkorongane tembung Kinanthi :

_____ 8u
_____ 8i
_____ 8a
_____ 8i
_____ 8a
_____ 8i

3. Cak-cakane :

Gancaran : *Pancasila iku pancen nyata dadi dhasaring negara Republik Indonesia. Mula pantes manawa kita antepi lan kita belani pati. Aja ana sing wani-wani mamalangi.*

Iku yen diteliti kadadean saka 3 ukara :

- (1). *Pancasila iku pancen nyata dadi dhasaring negara Republik Indonesia.*
- (2). *Mula pantes manawa kita antepi lan kita belani pati.*
- (3). *Aja ana kang wani-wani mamalangi.*

Sarehne tembang **Kinanthi** iku ana 6 gatra, mula ukara telu ing dhuwur banjur didadekake **ngloro** kena nambahi, ngurangi lan ngganti tembung amrih luwese, nanging ora ngowahi kareping ukara, upama :

- (1). *Pancasila iku nyata,*
- (2). *manawa dadi dhasaring negara Republik Indonesia*
- (3). *Mula pantes yen kita wajib*
- (4). *ngantepi lan mbelani pati*
- (5). *Aja nganti ana kang gawe rubeda*
- (6). *mamalangi jejeging negara.*

Ngengrengan gatra Kinanthi kang cacahé 6 ing dhuwur iku banjur diothak-athik cacahing wanda lan dhong-dhinge supaya cocok karo cengkorongan Kinanthi sarana :

- ngganti tembung kang luwih cekak/dawa nanging padha surasane.
- malik ukarane nanging ajeg surasane.
- sokur yen bisa nemokake tembung kawine.

upamane :

Kinanthi

Nyata Pancasila iku (8u)
dhasaring nagari RI (8i)
Dadi kuwajiban kita (8a)
mbela mrih jejeging nagari (8i)
Ywa kongsi antuk rubeda (8a)
mangka palanging nagari (8i)

(mangka = kang dadi, minangka)

WULANGAN 5

II. KAWRUH BASA

B. Tembung-tembung kang mathuk karo ukarane :

1. Wong kang dadine transmigran jalaran thukul saka karepe dhewe lan wani ngetokake wragad dhewe kalebu transmigrasi **swakarsa** lan **spontan**.
2. Para transmigran kang asale saka rakyat sadesa komplit karo lurahe kalebu transmigrasi **bedhol desa**.
3. Amrih kasembadane program transmigrasi dibutuhake para transmigran kang **gelem rekasa**.
4. Para transmigran iku bisa dadi urip mulya manawa **wekeling gawe** lan gelem nglakoni **urip prasaja**.
5. Palemahan kanggo transmigrasi ana sing dadi areal **peemukiman** lan areal **garapan**.
6. Palemahan tilas bukakan alas iku lumrahe **loh**, sabab ngandhut **humus** sing ndadekake subure tetanduran.
7. Para transmigran kang ora krasan banjur mbresot bali mulih iku sing akeh jalaran **kesed** lan ora gelem rekasa dhisik

C. Tegese tembung-tembung kang kaecap miring ing ukara-ukara :

1. *katon cepaka sewakul* = disenengi wong akeh.
2. *rahmating Gusti Inggang Mahaagung* = sih kawelasaning Gusti Inggang Mahaagung.
3. *parimarmaning Pangeran* = kawelasaning Pangeran.
4. *berkahing para sepuh* = pangestu (pandong) ing para sepuh.
5. *pinaringan kayuwanan* = pinaringan kabegjan (kaslametan).
6. *pantes sinudarsana* = pantes tinulad (dicono)
7. *pinaringan katentreman lan karahayon* = pinaringan suka basuki / karahayon / kaslametan.
8. *bisaa mikul dhuwur mendhem jero* marang wong tuwamu sakloron = bisaa mulyakake jenenge wong tuwamu sakloron.
9. *ambeg adigang adigung adiguna* = watak kang ngedir-edirake pangkat, kaluhuran, lan kapinteran.

D. Tembung-tembung kang mbangetake :

1. <i>sidhem premanem</i>	11. <i>biru kecu (erum)</i>
2. <i>adoh ngaluk-aluk</i>	12. <i>bening nyliring</i>
3. <i>sabar drana</i>	13. <i>blaka suta</i>
4. <i>cilaka mencit</i>	14. <i>gandes luwes</i>
5. <i>anyep njejet</i>	15. <i>panase sumelet</i>
6. <i>adhem njekut</i>	16. <i>asat nggereng</i>
7. <i>kebak mencep-mencep</i>	17. <i>sugih brewu</i>
8. <i>suwung byung</i>	18. <i>sayuk rukun</i>
9. <i>ilang musna</i>	19. <i>mubeng muser (ngganjret)</i>
10. <i>kojur sanga likur</i>	

III. PARAMASASTRA

- C.
1. Bapakmu apa wis **kopundhutake** sarapan sing ana le-mari ?
 2. Bapak wingi **dipundhuti** dhuwit dening eyang.
 3. Omah iki wis **dipundhut** bapak setaun kepungkur.
 4. Nalika aku piknik **disangoni** ibu limang ewu rupiyah.
 5. Dhuwit Rp 5000,00 **disangokake** adhiku dening ibu.
 6. Anakmu apa wis **kosangoni**, Bu ?
 7. Bapak **diwacakake** koran dening ibu.
 8. Buku komik satumpuk iku wis **diwacani** adhiku.
 9. Layangku apa wis **kowacakake** marang embah ?
 10. Koran dina iki wis **dakwaca** awan mau.

D. Ukara :

1. a. Segaku wis **dakpangan**.
b. Kucingku **dakpakani** tikus.
c. Tikus **dakpakakake** kucingku.
2. a. Bukumu wis **kojupuk** ?
b. Pelem-pelem sing gogrog apa wis **kojupuki** ?
c. Bok aku **kojupukake** wedang teh !
3. a. Dhuwite wis **digawa** mulih adhiku.
b. Adhiku **digawani** dhuwit dening ibu.
c. Adhiku **digawakake** dhuwit ibu saka ngomah.
4. a. **Diwaspada** marang reka dayane mungsuh.
b. Reka dayane mungsuh **diwaspadani** dening bangsa kita.
c. Kanca-kancaku kuwi yen **dakwaspadakake** temenan kok kurang teliti anggone padha sinau.

5. a. Welingku marang kowe kabeh **dibekti** marang wong tuwamu sakloron !
- b. Wong tuwa iku wajib **dibekteni** dening anak.
- c. Wong tuwaku sakloron **dakbekteni** banget.

IV. NULIS

V. UNGGAH-UNGGUH

1. Bapak Menteri Transmigrasi maringake hadhiyah sapi sarakit marang kulawarga transmigrasi.
2. Muga-muga panjenengan sabrayat krasan ana ing papan anyar, muga-muga pinaringan karahayon lan katentreman. lan bisa nyembadani kabutuhane kulawarga !
3. Paningset panjenengan iku pundhutan pira kok pantes banget manawa sing ngagem panjenengan ! Ing papan transmigrasi mbok manawa durung ana sing adol.
4. Lo. panjenengan Dhimas ! Mangga dakaturi lenggah kene ! Apa saka ndalem bae ? Rak ya padha slamet ta ?
5. Sokur besuk ana papan anyar kersa asring paring kabar menyang Wonogiri, supaya langgeng sesambungan kita.

VI. KASUSASTRAN

A. Penget :

1. Ciri-cirine "puisi Jawa gagrag anyar" iku ora kaiket ing we-waton :
 - cacahing gatra
 - guru wilangan ing saben sagatrane
 - guru lagu (dhong-dhing)

Endahing "puisi Jawa gagrag anyar" iku gumantung marang :

- pilihaning tembung-tembung kang mentes,
- purwakanthi,
- wirama,

- tembung-tembung "andhahan endah" kang karimbag, sarana :

- + ater-ater a (agegaman, agawe, alelewa)
- + seselan ln (tinitah, ginelung, tinulung)
- + seselan um (tumelung, tumiba, kumembang)
- + dhapur **dwillingga** (maya-maya, kaya-kaya)
- + dhapur **dwipurwa** (sesilih, sesambat, peputra)

2. Tuladha "puisi Jawa gagrag anyar" :

SADAWANE DALAN

Kakang
yen ing kutha wis lingsir wengi
delengen ta kakang
Sing padha turu gumlethak néng tritis
wengi iki dheweke turu kepati
kinemul mendhung kinancan ratri
O, kakang . . . penggalihen
yen wengi saya tintrim
kekes, adhem, cumlekit dadi siji
Banjur . . . subuh
kang padha turu kepati . . . krungu
ambal-ambalan bedhug tinabuh
wengine wis dadi esuk
srengenge jumedhul
Aweh esem sandhuwuring gumuk
bedhug bali keprungu maneh tengah rina
badan sapata . . . wis adoh gumregah
pangan . . .
njur sambat . . . nyuwun pangan
ironing ati nangis . . . sadawaning dalan
O, kakang . . . wigatekna
dheweke uga umat . . .
padha karo kita

Pethikan saka : **Bunga Rampal**
SASTRA JAWA MUTAKHIR
J.J. RAS

B. Kanthi katrangan lan tuladha kaya ing dhuwur iku ana ngomah siswa bisa gawe puisi Jawa gagrag anyar kanthi irah-irahan :

TRANSMIGRASI

WULANGAN 6

II. KAWRUH BASA

- B.
1. karawitan	9. bawa
2. cakepan	10. suwuk
3. gendhing	11. sapangkon
4. waranggana	12. saprangkat
5. sindhen	13. wiraswara
6. suluk	14. klenengan jangkep
7. gerong	15. gadhon
8. buka	16. cokekan

C. Arane kagunan

1. srimpi	7. langen wanara
2. gambyong	8. topeng
3. bondhan	9. ludruk
4. wireng	10. kethoprak
5. pethilan	11. tayub

D. Tegese tetembungan kang kacithak kandel ing ukara :

1. murakabi	= maedahi, migunani
kaum dagang	= golongan bakul
2. didagang	= dipetung
3. ndagangi	= ajar mlaku
4. dagangan	= kulakan
5. seserepan	= kapinteran
6. dipun serep-se-
repaken	= dipun tuturi
7. nyurupaken	= nglebokake
8. sumerep	= ngertos
9. sampun serap	= surup / lumbet
10. wanci serap	= surup
11. dipun surupi	= dipun taker malih
12. bocah ora urus	= ora tata
13. kula urus-urus	= ngresiki weteng
14. iku urusen	= rembugen
15. iki urusanku	= prakaraku, pangrembugku, paniti
priksaku
16. griya kula	= omah

17. **gegriya** = emah-emah (nyepeng bale griya)
 18. **kathah griya-griya sae** = omah-omah (griya kathah)

III. PARAMASASTRA

A. Ukara-ukara tanduk transitip kanthi gatra-gatra :

1. Katrangan panggonan (keterangan tempat)
 - *Siti nandur kembang **ana kebon.***
2. Katrangan mangsa (keterangan waktu)
 - *Aku nyirami tanduran **saben sore.***
3. Katrangan ubaya (keterangan syarat)
 - *Aku arep nyuwun sepedha **manawa sida sekolah ing kutha.***
4. Katrangan tujuan (keterangan tujuan)
 - *Aku maca buku-buku **supaya tambah kawruhku.***
5. Katrangan karana (keterangan sebab)
 - *Aku nganggo payung **marga udan.***
6. Katrangan sarana (keterangan alat)
 - *Narta ndhangir kacang **nganggo pacul.***
7. Katrangan cacah (keterangan jumlah)
 - *Adhiku **bola-boli** nyuwun es.*
8. Katrangan wewatesan (keterangan perwatakan)
 - *Bocah-bocah kelas loro padha nglumpuk **kajaba aku.***
9. Katrangan katemtuan (keterangan kepastian)
 - *Saben esuk ibu **mesthi** nyepakake sarapan.*
10. Katrangan asal (keterangan asal)
 - *Kemasan nggawe ali-ali **saka emas.***
11. Katrangan akibat (keterangan akibat)
 - *Budi mbebeda adhine **nganti nangis.***

B. Racutan (udhalane) ukara :

1. *Kula // ngentosi / panjenengan / wonten ngriki*

<i>Kula</i>	= jejer
<i>ngentosi</i>	= wasesa
<i>panjenengan</i>	= lesan
<i>wonten ngriki</i>	= katrangan panggonan

2. *Ing mangsa rendheng / para among tani // ngolah / sawahe*

Ing mangsa rendheng = katrangan mangsa
para among tani = jejer
ngolah = wasesa
sawahe = lesan

3. *Saiki / kanca-kancaku // nyelengi / dhuwite / ana BRI.*

Saiki = katrangan mangsa
kanca-kancaku = jejer
nyelengi = wasesa
dhuwite = lesan
ana BRI = katrangan panggonan

4. *Aku karo adhiku // bola-bali / ngusungi / watu / saka kali.*

Aku karo adhiku = jejer
bola-bali = katrangan cacah
ngusungi = wasesa
watu = lesan
saka kali = katrangan panggonan

5. *Kanca-kancaku // nglumpukake / dhuwit / kanggo urunan
tuku bal.*

Kanca-kancaku = jejer
nglumpukake = wasesa
dhuwit = lesan
*kanggo urunan tuku
bal* = katrangan tujuan

6. *Sarehne udan / aku // golek / godhong gedhang / kanggo
payungan.*

Sarehne udan = katrangan karana
aku = jejer
golek = wasesa
godhong gedhang = lesan
kanggo payungan = katrangan tujuan

7. *Saben Minggu sore / aku // mesthi / nonton / bal-balan /
ana ing setadhion.*

Saben Minggu sore = katrangan mangsa
aku = jejer
mesthi = katrangan katemtuan

<i>nonton</i>	= wasesa
<i>bal-balan</i>	= lesan
<i>ana ing setadhion</i>	= katrangan panggonan

8. *Budi // kerep / mbebeda / adhine / nganti nangis.*

<i>Budi</i>	= jejer
<i>kerep</i>	= katrangan cacah
<i>mbebeda</i>	= wasesa
<i>adhine</i>	= lesan
<i>nganti nangis</i>	= katrangan akibat

IV. NULIS

(bisa dikarang dhewe dening siswa)

V. UNGGAH-UNGGUH

B. Basa ngoko andhap :

1. Bapak Menteri rawuh ing Madiun, dicaosi pasugatan kagunan reyog.
2. Bapak Menteri sapandhereke dalah para tani padha karenan ing panggalih mriksani kagunan reyog saka wewengkon Panaraga.
3. Anane kagunan reyog ing Panaraga iku miturut pangandikane para pinisepuh uwis atusan taun kepungkur.
4. Manawa ana pengetan pahargyan dina gedhe kerep banget nggunakake kagunan reyog kanggo ngregengake pahargyan.
5. Para tamu saka manca negara uga akeh kang ngersakake mriksani kagunan reyog.

B. Basa krama :

1. Bapak Menteri rena panggalhipun mriksani kagunan reyog kaliyan asring mundhut katrangan-katrangan ingkang perlu.
2. Para Bapak Bupati ingkang sami rawuh ing Madiun ugi nyaosi katrangan-katrangan bab kagunan reyog dhateng panjenenganipun Bapak Menteri.

3. Bapak Menteri ugi ngendika dhateng para tamu ingkang sami rawuh ing Madiun, kajawi kagunan reyog wonten malih kagunan punapa ingkang saged dipun pameraken dhateng tamu manca negari.
4. Para tamu ugi nyaosi katrangan dhateng Bapak Menteri manawi ing Jawi Wetan punika kathah kagunan ingkang nengsemaken, kados ta : ludrug, gandrung Banyuwangi, tayub, kethoprak, lan sanes-sanesipun.
5. Sasampunipun pahargyan rampung tamu-tamu sami kondur dhateng ndalemipun piyambak-piyambak kanthi boten kesupen ngaturaken salam dhateng Bapak Menteri kaliyan pandherekipun.

VI. KASUSASTRAN

B. (bisa digawe dhewe)

WULANGAN 7

II. KAWRUH BASA

B. Tegese bebasan :

1. padhang jagade = tata tentrem
2. rupak jagade = kepaten pasaban
3. jembar segarane = sugih pangapurane
4. budi sagara = sabar, awatak momot
5. ngemut driji = ora oleh apa-apa
6. angon kosok = angon mangsa
7. mbuwang tilas = tumindake ora ketara
8. ora ndalan = ora weruh ing tata
9. ilang jarake = entek kasugihane
10. ngenaki ati = mung gawe senenge ati

C. Kosok balline tembung-tembung :

1. nglemer >< cukat, trengginas
2. cukat >< nglemer
3. sembrana >< ngati-ati

4. dilirwakake	><	digatekake
5. didandani	><	dirusak
6. asat nggereng	><	kebak mencep-mencep
7. teles kebes	><	garing mekingking
8. pating brenjul	><	rata
9. padhang njing- glang	><	peteng ndhedhet
10. mbangun turut	><	mbalela
11. lumintu	><	sendhet, rendhet
12. cethil	><	loma
13. disirik	><	dicedhaki, diraketi
14. ledhung-ledhung	><	kuru-kuru
15. kempel	><	ambyar
16. nyangklek	><	adoh
17. deres	><	terang
18. ludhuk	><	cicik

D. Tegese tembung-tembung :

1. **saka guruning**
pembangunan = kekuwatan pokok
2. omah ... ana **saka**
gurune = saka gedhe papat ing satengahe omah joglo / limasan.
3. **guru laki** = bojo lanang, wong lanang minangka guruning somah.
4. **guru aleman** = seneng yen dialem, tansah golek aleman.
5. **guru lagu** = tibane dhong-dhing ing pungkasane gastraning tembang
guru wilangan = cacahing wanda ing saben sagatrane tembang.
6. **glondhong peng-
areng-areng** = kayu kanggo mangsak, minangka pi-sungsum tandhaning sungkem.
guru bakal = barang-barang sing durung dadi apa-apa
guru dadi = barang-parang sing awujud dadi.

III. PARAMASASTRA

D. Pangrimbage tembung-tembung (a) lan tegese ater-ater, panambang utawa seselan (b), panganggone ing ukara (c)

1. a. in + welah + an → winelahan
b. winelahan = diwelahi
c. *Praune winelahan minggir.*
2. a. ka + welah + an → kawelahan
b. kawelahan = diwelahi
c. *Praune kawelahan dening tukang tambang.*
3. a. in + sambung + an → sinambungan
b. sinambungan = disambungi
c. *Taline serat nanas sinambungan tali rapia.*
4. a. ka + wangsul + an → kawangsulan
b. kawangsulan = diwangsuli
c. *Serat saking embah sampun kawangsulan dening ibu*
5. a. in + wangsul + → winangsulan
b. winangsulan = diwangsuli
c. *Seratipun embah sampun winangsulan kala wingi.*
6. a. in + gered-gered → ginered-gered
b. ginered-gered = digered-gered.
c. *Blarake ginered-gered dening adhiku nganti tekan lurung.*
7. a. gered – in + gered → gered-ginered
b. gered-ginered = nggered ya digered (gered-geredan)
c. *Lare kalih ingkang saweg kerengan punika gered-ginered wonten sacelakipun blumbang.*
8. a. ka + tungka → katungka
b. katungka = ditungka
c. *Tamu kula saweg lenggah sampun katungka dening abdinipun.*
9. a. sih – in + sih + an → sih-sinihan
b. sih-sinihan = ngesihi uga diesihi (padha dene ngesihi)
c. *Temanten enggal ingkang saweg sih-sinihan ndadosaken pamarmaning tiyang sepuhipun.*
10. a. ke + tabok → ketabok
b. ketabok = kena tabok (ora dijarag)
c. *Kowe mengko yen ketabok aja nangis, lo !*

4. **Lah dalah**, bisa kepethuk kowe aku saiki !
5. **Dubillah**, ana tela kok sabayi-bayi ngene gedhene !
6. **Ah, wis ta**, aku precaya yen kowe bisa nggarap soal matematika iki !
7. **Hore**, layanganku menang !
8. **Lah lidok**, aku mau rak wis ngelingake kowe yen aja ngandel omongane Dasa !
9. **Lah layak**, mulihe rewangmu ora pamitan, lah wong nyate ora apik !
10. Nalika aku bingung ana Jakarta nggoleki alamat sedulurku, **dilalah** sopire taksi tanggane sedulurku iku !

VI. KASUSASTRAN

WULANGAN 8

II. KAWRUH BASA

B. Tembung-tembung kang mathuk karo ukarane :

1. Wong sesrawungan ana kalangan apa bae, yen didhasari watak **andhap asor** bakal kaje keringan.
2. Wong kang ana bebrayan ngendelake karosane (**adigang**), ngendelake kaluhurane (**adigung**) lan ngendelake kapinterane (**adiguna**) iku bakal dicenges ing liyan.
3. Kebangeten temen olehmu **matadhuwiten** wong dhuwit ora mingsra bae petungmu nemen.
4. Pak Lurah iku pancen sawijining pamong kang **momot atine** katitik Bu Lurah iku priyayi kang **blater**, mula ora aneh manawa nalika mantu, tamune mbludak.
5. Bambang Sumantri iku satriya kang **sureng yuda** nganti ndadekake mirising mungsuh.
6. Prabu Yudhisthira iku kawentar ratu kang seneng paring dana driyah (**berbudi**) lan apa sing wis dingendikakake mesthi ditindakake (**bawa leksana**)

7. Ana ing crita Layang Seta lan Layang Kunitir awatak **drengki srel**, amarga ora seneng nyawang marang Damarwulan kang isih kulit daging dhewe. Kosok baline Anjasmara iku watake **lembah manah**, ngajeni marang sapa bae.
8. Nuduhake barang kang ana ngisor aja pisan-pisan nganggo sikil, mundhak diarani wong kang **degsura**.

C. Kosok baline tembung-tembung :

1. katentreman	><	rusuh, dredah, dahuru, hera-heru
2. gemi	><	ngebreh
3. wekel	><	kesed, wegahan
4. andhap asor	><	kumaki, gumedhe
5. kebat	><	satitahe, klelar-kleler
6. blaka	><	dora, goroh
7. ladak	><	lembah manah, andhap asor
8. sabar	><	kemrungsung, kesusu, neson, brangasan.
9. beja	><	cilaka
10. gedhen	><	climen
11. nriman	><	ngangsa, ngaya, srakah
12. rukun	><	crah, congkrah
13. temenan	><	nglirwakake
14. luhur	><	asor, remeh
15. sugih akal	><	cupet budine, putek atine
16. isinan	><	saen <i>waten</i>

D. Pepindhan :

1. **Lakune** lengket-lengket kaya macan luwe.
2. Warnane **kuning** kaya emas sinangling.
3. **Baguse** kaya Bathara Kamajaya tumurun.
4. **Ayune** kaya Dewi Ratih.
5. **Dheg-dhegan** lir tinubruk ing mong tuna, sinamber ing gelap lepat.
6. **Wadana melok** lir wulan purnama.
7. **Netra** lir baskara kembar.
8. **Oleh kabegjan** kaya katiban daru.
9. **Swarane** kaya mbelah-belaha bumi.
10. **Suguhane** mbanyu mili.
11. **Sumbare** kaya bisa mutung wesi gligen.

III. PARAMASASTRA

A. Sing kalebu ukara camboran tunggal yaiku ukara-ukara nomer :

1. *Ocehe mencoku apik, mulane aku seneng banget*

Buktine :

- *aku seneng banget* (PU II) manunggal karo *ocehe mencoku apik* (PU I), yaiku nglungguhi gatra **katrangan akibat** ing PU I.
- camboraning PU I karo PU II digamblangaké (dieksplisitake) nganggo tembung pangiket **mulane**.

3. *Guruku nerangake, manawa sekolahan kudu ana piket*

Buktine :

- *sekolahan kudu ana piket* (PU II) manunggal karo *guruku nerangake* (PU I), yaiku nglungguhi **gatra lesan (obyek)** ing PU I.
- camboraning PU I karo PU II dieksplisitake nganggo tembung pangiket **manawa**.

4. *Senajan udan deres, aku uga mlebu sekolah*

Buktine :

- *udan deres* (PU I) manunggal karo *aku uga mlebu sekolah* (PU II), yaiku nglungguhi **gatra katrangan kosok balen** ing PU II
- camboraning PU I karo PU II dieksplisitake nganggo tembung pangiket **senajan**.

5. *Jalanan aku ora duwe dhuwit, aku ora jajan*

Buktine :

- *aku ora duwe dhuwit* (PU I) manunggal karo *aku ora jajan* (PU II), yaiku nglungguhi **gatra katrangan karena** ing PU II.
- camboraning PU I karo PU II dieksplisitake nganggo tembung pangiket **jalanan**.

D. Udhalaning ukara-ukara :

1. Manawa / kowe lega / aku nyilih bukumu

(a)	(b)	(c)
(a). <i>Manawa</i>		= tembung pangiket
(b). <i>kowe/lega</i> (PU I)		= ukara gatra (anak kalimat)
katrangan syarat.
– <i>kowe</i>		= jejer
– <i>lega</i>		= wasesa
(c). <i>aku / nyilih / bukumu</i> (PU II)		= ukara lajer (induk kalimat)
– <i>aku</i>		= jejer
– <i>nyilih</i>		= wasesa
– <i>bukumu</i>		= lesan

2. Marga / udane deres / aku nggawa payung

(a)	(b)	(c)
(a). <i>Marga</i>		= tembung pangiket
(b). <i>udane / deres</i> (PU I)		= ukara gatra (anak kalimat)
katrangan sarana. <i>katrangan</i>
– <i>udane</i>		= jejer
– <i>deres</i>		= wasesa
(c). <i>aku / nggawa / payung</i> (PU II)		= ukara lajer (induk kalimat)
– <i>aku</i>		= jejer
– <i>nggawa</i>		= wasesa
– <i>payung</i>		= lesan

3. Adhi kula sakit / milanipun / kula tumbas obat

(a)	(b)	(c)
(a). <i>Adhi kula / sakit</i>		= ukara lajer (induk kalimat) <i>katrangan obat</i>
– <i>Adhi kula</i>		= jejer
– <i>sakit</i>		= wasesa
(b). <i>milanipun</i>		= tembung pangiket
(c). <i>kula / tumbas / obat</i>		= ukara gatra katrangan akibat
– <i>kula</i>		= jejer
– <i>tumbas</i>		= wasesa
– <i>obat</i>		= lesan

4. Aku gelem teka ing omahmu / , anggere / kowe gelem nge-
 (a) (b) (c)
 terake mulih.

- (a). Aku / gelem / teka /
 ing omahmu = ukara lajer
 - Aku = jejer
 - teka = wasesa
 - gelem = katrangan katemtuan
 - ing omahmu = katrangan panggonan
- (b). anggere = tembung pangiket / panggonan
- (c). kowe / gelem / nge- = ukara gatra
 terake / mulih =
 - kowe = jejer
 - ngeterake = wasesa
 - (aku) mulih = lesan
 - gelem = katrangan katemtuan

5. Kancaku ngabari aku / manawa / kowe lara
 (a) (b) (c)

- (a). Kancaku / ngabari /
 aku = ukara lajer
 - kancaku = jejer
 - ngabari = wasesa
 - aku = lesan
- (b). manawa = tembung pangiket
- (c). kowe / lara = ukara gatra katrangan kang
 nggumathokake.
 - kowe = jejer
 - lara = wasesa

IV. NULIS

Panulise nganggo aksara Jawa :

ꦲꦏꦸ ꦒꦺꦭꦺꦩ ꦠꦺꦏꦏꦺ ꦲꦶꦁ ꦲꦩꦃꦩꦸ ꦱꦺꦴꦫꦺ ꦲꦒꦺꦤꦺꦫꦺ ꦏꦮꦺ ꦒꦺꦭꦺꦩ ꦲꦒꦺꦤꦺꦫꦺ ꦩꦸꦭꦶꦁ

ꦏꦏꦏꦸ ꦲꦁꦧꦫꦶ ꦲꦏꦸ ꦩꦤꦮꦮꦏꦺ ꦏꦮꦺ ꦭꦫꦏꦺ

ꦏꦏꦏꦸ ꦲꦁꦧꦫꦶ ꦲꦏꦸ ꦩꦤꦮꦮꦏꦺ ꦏꦮꦺ ꦭꦫꦏꦺ

...
 ...
 ...
 ...
 ...

V. UNGGAH-UNGGUH

Basa ngoko andhap

Suparta : "Kula nuwun !"

Brata : "O, Dhi Parta ! Mangga lenggah kene bae ! Kersane Adhi apa, sore-sore kok rawuh mrene ?"

Suparta : "Anu Kangmas, manawa panjenengan ngersakake mriksani wayang wong arep dakcaosi karcis. Aku diwe-nehi karcis loro. Manawa Kangmas kersa arep dakdhe-rekake."

Brata : "Kebeneran banget, Dhimas ! Aku wis suwe ora tau nonton wayang. Aku mau malah wis kongkonan tuku karcis, jebul wis entek. Atiku ya gela mangka lakone apik. Dadi anggon panjenengan maringi karcis iku ke-beneran banget. Dhimas rak iya endang tindak ta ? Panjenengan dakaturi lenggah dhisik, aku arep dan-dan."

Suparta : "Iya mangga. Anggone busana Kangmas aja kesusu, wong wektune isih akeh, dadi ora bakal kasep."

VI. KASUSASTRAN

C. Rumpakan rong pada ing buku iku (Mardi Jawi II kaca 97), bisa kagolongake puisi Jawa gagrag anyar, amarga ora kaiket wewaton :

- guru wilangan
- guru lagu

Edi penining rumpakan mung migunakake : pilihaning tembung kang mentes, purwakanthi, tembung-tembung dwilingga.

D (bisa digawe dhewe dening siswa).

WULANGAN 9

II. KAWRUH BASA

B. Tembung-tembung kang mathuk karo ukarane :

1. Mangga sami ngindhakaken **takwa** kita dhateng Allah **subhanahu wa tangala**.
2. Mugi-mugi musibah punika sageda katampi kanthi **tawakal** lan tansah **istipar** dhumateng Allah Ingkang Mahaasih
3. Kabeh dhokter wis ora saguh nambani larane sedulurmu iku, yen bisa mari jalaran mung diurut-urut bae iku sawiji-ning **mukjijat**.
4. Pati urip iku ana astane Pangeran, jer manungsa ora bisa uwal saka **takdir**.
5. Mbok bilih boten wonten **tangadur**, kula badhe merlokaken sowan panjenengan benjing-enjing sonten.
6. Wong sing didadekake **imam** ana ing solat jamangah iku lumrahe wong sing kandel **imane**.
7. Wis dadi **jamak** lumrahe yen wong urip ana ing bebrayan iku kudu tulung-tinulung.
8. Kepriye bisane kasembadan panjangkamu kudu korewangi **setiyar** kanthi temen-temen.
9. Mugi-mugi sih kadarman punika sageda nambahi **ngamal** panjenengan.

C. Panganggone tembung-tembung sabawa (kata seru) kang kandel panyithake :

1. *Besuk kapan olehmu arep duwe gawe mantu, **insya allah** aku arep merlokake teka.*
2. ***Alkamdulillah** kula saged katampi wonten SMA I Sala, Bu !*
3. *Kapan Gunung Merapi olehe arep njeblug maneh, iku **wal-lahu a'lam**.*
4. ***Masa 'Allah**, awakmu tatu kabeh iku kena apa, Bud !*
5. ***Astaga**, esuk-esuk kowe kok kluyuran ana kene iki, ora sekolah ta !*

6. *La ilaha illa'llah, aku ora ngira babar pisan, nek kowe ala kaya ngono, kuwi !*
7. *Bener, eyang seda ? Innalillahi wa inna ilaihi roji'un !*
8. *Anggonku ngrangkani anak kang nakale ora karuwan iku pancen ya kudu pawitan sabar lan tlaten, ya wala-wala kuwata bae.*

D. Tegese tembung-tembung kang kacithak kandel ing ukara-ukara :

1. Mahawikan	= weruh ing samubarang prakara (sipating Allah)
Mahaasih	= welas asih marang sakabehing titah (sipating Allah)
Mahaluhur	= dhuwur dhewe panguwasane tumraping jagad saisine.
2. ngemah-emahaken	= ngawinaken
3. Pemahanipun	= pakarangan
4. emah-emah bibit	= jejodhoan
bebet	= wiji
bobot	= turun(-an)
5. bale griya	= kalungguhane, pangkate
6. griyanipun	= omah sarta pakarangan
7. gegriya	= omahe
8. puji basuki	= omah-omah, manggon
9. puji rahayu	= puji raharja (slamet)
10. puji rahayu panjenengan	= puji slamet
11. puji sukur	= donga atur panuwun
12. sukuran	= slametan ngaturake panuwun marang Pangeran
13. sokur tiba	= kareben tiba
14. ya sokur . . . wis lulus	= ya matur nuwun marang Pangeran
15. sokur bage	= sokur alkamdulillah, dipuji bisaa, begja banget yen,

III. PARAMASASTRA

LATIHAN

1. Rimbaging tembung-tembung sarana panambang *en* :

- a. *genti* + *en* → *gentinen*.
– *Jam olehku tuku iki gentinen !*
- b. *wada* + *en* → *wadanen*
– *Garapane adhimu wadanen !*
- c. *suru* + *en* → *surunen*.
– *Bubur iki surunen bae !*
- d. *gule* + *en* → *gulenen*.
– *Daging wedhus iki gulenen !*
- e. *soto* + *en* → *sotonen*
– *Pitike belehen, banjur sotonen !*

2. Rimbaging tembung dadi *pakon tanduk* sarana panambang *a* :

- (a). *a(N)* + *genti* + *a* → *nggentia*
– *Mengko sore nggentia Narti anggone nunggu toko !*
- (b). *a(N)* + *wada* + *a* → *madaa*
– *Madaa mangsakane mbakyumu, kareben ngreti kekuranganane !*
- (c). *a(N)* + *suru* + *a* → *nyurua*
– *Kowe ya nyurua bubur iki, kareben endang entek !*
- (d). *a(N)* + *gule* + *a* → *nggulea*
– *Mengko sore nggulea pitik bae !*
- (e). *a(N)* + *paro* + *a* → *maroa*
– *Kowe maroa garapane sawah kakangmu !*

3. Rimbaging tembung dadi *pakon tanggap* lan *pakon tanduk* sarana panambang *ana* :

- a. *suru* + *ana* → *suronana* (*pakon tanggap*)
a(N) + *suru* + *ana* → *nyuronana* (*pakon tanduk*)
– *Bubur iku suronana bae !*
– *Kowe nyuronana bubur iki nganggo suru godhong gedhang !*

- b) **genti + ana → gentenana** (pakon tanggap)
a(N) + genti + ana → nggentenana (pakon tanduk)
 – Sepatuku **gentenana** selawe ewu rupiyah bae !
 – Kowe **nggentenana** sepatune adhiku !
- c) **waca + ana → wacanana** (pakon tanggap)
a(N) + waca + ana → macanana (pakon tanduk)
 – Majalah-majalah iki **wacanana** kareben tambah kawruhmu !
 – Kowe **macanana** majalah-majalah iki kareben tambah kawruhmu !
- d) **sate + ana → satenana** (pakon tanggap)
a(N) + sate + ana → nyatenana (pakon tanduk)
 – Daging wedhus, daging sapi karo daging pitik sing ana dhapur iku **satenana** bae, mengko padha dipangan bebarengan !
 – Kowe **nyatenana** daging wedhus, daging sapi karo daging pitik sing ana ing dhapur iku, mengko padha dipangan bebarengan !
- e) **paro + ana → paronana** (pakon tanggap)
a(N) + paro + ana → maronana (pakon tanduk)
 – Roti-roti iki **paronana**, banjur dumen marang bocah-bocah sing padha dolanan kuwi !
 – Kowe **maronana** roti-roti iki banjur dumen marang bocah-bocah sing padha dolanan kuwi !
4. Rimbaging tembung-tembung dadi **pakon tanduk** lan **pakon tanggap** sarana panambang -na :
- (a) **a(N) + suru + na → nyurokna** (pakon tanduk)
suru + na → surokna (pakon tanggap)
 – Kowe **nyurokna** embah bubur lemu iki !
 – Embah **surokna** bubur lemu iki !
- (b) **a(N) + genti + na → nggentekna** (pakon tanduk)
genti + na → gentekna (pakon tanggap)
 – Kowe **nggentekna** sepatumu sing sesak marang kancamu !
 – Sepatumu sing sesak **gentekna** marang kancamu !

3. Nindakaken punapa dhawuhing Allah tuwin nebihi laranganipun punika dipun wastani takwa dhateng Ingkang Murbeng Dumadi.
4. Mas, awit saking pangestu panjenengan kula sampun angsal padamelan wonten Pertamina. Mila punika kula nyuwun pamit badhe bidhal benjing-enjing. Mbok manawi wonten lepat kula kemawon dhateng panjenengan kula nyuwun pangapunten.
5. Inggih sokur Dhimas, kula ndherek bingah sanget dene Dhimas sampun pinaringan kanugrahan saking Pangeran. Kula namung ndherek memuji mugu-mugu Dhimas saged nindakaken kewajiban kanthi boten wonten godha rencana.

VI. KASUSASTRAN

WULANGAN 10

II. KAWRUH BASA

B. Araning papan panggonan kang kerep keprungu ing padhalangan :

1. Pengadilan ing kapatihan **bale mangu**.
2. Papan patapaning pandhita **padhepokan**.
3. Pandhapaning pandhita kanggo mulang para cantrik **pacrabakan**.
4. Paseban ing sitinggil **pagelaran**.
5. Dalem gedhe kagem sinuwun ing kraton **prabayasa**.
6. Papan sing dhuwur samburining alun-alun (pasowanan) arane **sitinggil**.
7. Regol (bangsal) sangareping kraton kanggo methukake / nguntapake tamu kraton arane **srimanganti**.
8. Kahyangan (kraton)-e Bathara Guru iku **Junggring Saloka**.
9. Dalan tumuju menyang alun-alun iku arane **pangurakan**

C. Arane papan / omah :

1. Omah darbeking desa dianggo pakumpulan arane **bale desa**.
2. Omah-omahan ing tengahing blumbang (segaran) arane **bale kambang**.

3. Omah sarta pekarangan iku diarani **bale pomahan**.
4. Omah-omahan kanggo jaga kampung iku diarani **cakruk**.
5. Panggonane wong kang padha nginep **hotel**.
6. Papan kanggo sinau ngaji arane **pondhok**.
7. Omah cilik papan marung arane **bango**.
8. Omah-omahan cilik tunggu tanduran ing sawah / tegal arane **gubug**.
9. Rumah sakit kanggo wong lara TBC arane **sanatorium**.
10. Papan kanggo penelitian arane **laboratorium**.
11. Papan kanggo siaran radio/TVRI arane **studio**.
12. Papan kanggo nyimpen pari arane **lambung**.
13. Papan kanggo nyimpen beras arane **padaringan**.
14. Papan kanggo nyimpen barang-barang arane **gudhang**.
15. Papan kanggo mandhe arane **besalen**.

D. Tegese tembung-tembung kang kacithak kandel ing ukara-ukara :

1. lampahipun R. Werkudara	= lakune
2. . . . ageng lampahipun	= prihatosipun
3. lampahan Bale sagala-gala	= lakon
4. surya . . . serap	= srengenge
5. surya kaping 26 Rejeb	= tanggal
6. swaranipun sirep	= kendel
7. benteripun badan sirep	= mantun
8. Resi Drona	= wong suci kang wis dianggep dewa, pandhita tapa.
9. Resi kintunan arta	= surat pratandha kintunan (serat, paket, arta, kiriman)

III. PARAMASASTRA

A. Dhapukaning ukara camboran migunakake tembung pangiket :

- a. Aku ora pati pinter, **mulane** sregep sinau, **supaya** bisa lulus.
- b. **senajan** aku dipenging nerusake sekolahku, aku tetep nekad sekolah, **mulane** aku saiki dadi dhokter.
- c. Aku ora duwe dhewe sasedulurku, **ewa semono** aku emoh njejaluk marang sedulurku, **mulane** sedulur-sedulurku padha ngajeni aku.

- d. Jakarta, Semarang lan Surabaya iku kutha gedhe.
- e. Umar, Ali lan Sardi iku murid SMP sing sregep banget.
- f. Sarjana iku murid kang sregep, lantip lan alus bebudene.

B. Tembung-tembung pangiket kang mathuk karo ukarane :

1. Aku iya gelem melu kowe, **anggere** sekolahku diragadi.
2. Malinge gelem ngaku, **bareng** digiri-giri arep dipenthungi.
3. Barja kuwi kemaki banget, **mulane** digethingi kanca-kan-cane.
4. Kowe kudu gemi setiti, **supaya** besuk uripmu kepenak.
5. Darma iku wani rekasa, **mulane** saiki uripe kepenak.
6. **Manawa** kowe disrengeni ibumu, aja pisan-pisan kowe mangsuli.
7. Indonesia ing tembe dadi nagara kang makmur. **amarga** sugih barang-barang apa bae.
8. Amir iku anake wong sugih, **nanging** ora umuk.
9. Marna arang kekurangan sandhang pangan, **jalaran** uripe rigati-ati banget.
10. **Supaya** kowe enggal lulus, kowe kudu sregep sinau.

C. Ukara nganggo tembung pangiket kang kacithak kandel :

1. Ing wektu iku aku sinau, adhiku resik-resik kamar, **dene** ibu mangsak ana pawon.
2. Gunung Merapi iku wis kagolong dhuwur, **ewadene** meksa kalah dhuwur karo Gunung Semeru.
3. Aku iki wis tuwa, **suprandene** aku isih mepeng marsudi kawruh.
4. Kanca-kanca sekolah, kanca-kanca bal-balan, **apa dene** kanca-kanca kampung padha nekani sukuran anggonku katampa ing SMA I Sala.
5. Aku diarani sing mecahake kaca, **mangka** aku teka, kancane wis pecah.
6. Bocah kelas 3 bae ora bisa nggarap, **apa maneh** kowe lagi kelas 1.
7. Kula ngaturi wuninga, **blilih** benjing dinten Senen ngajeng punika kula nyuwun pamit boten mlebet.
8. **Mbok blilih** boten wonten alangan satunggal punapa, benjing dinten Senen tanggal 19 - 11 - 1989 punika, kula badhe nyupitaken anak kula jaler ingkang nomer kalih.

9. Sarehne kala wingi boten saged ndhatengi rapat LKMD kula nyuwun kabaripun.
10. Awit saking pitulungan panjenengan, kula sampun ang-sal padamelan.
11. Nalika dinten Akad kepengker punika, kula sowan dha-teng dalem panjenengan, kapanggih suwungan.
12. Bareng dituruti panjaluke, adhiku jogedan.

IV. NULIS

Panulise nganggo aksara Jawa !

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.

V. JANTURAN JEJER ING PAWAYANGAN

VI. KASUSASTRAN

WULANGAN 11

I. WACAN

- C.
1. Sing gugur gunung lurah kula.
 2. Sing gugur gunung kula.
 3. Sing gugur gunung : bapak, lurah, kula.
 4. Sing gugur gunung : bapak, lurah, kula.
 5. Sing ambruk wit.
 6. Sing ambruk omahe.
 7. Iya bapak / dudu bapak.
 8. Mesthi kondur / ora kondur.
 9. Bener dina iki / liya dina.

II. KAWRUH BASA

B. Tembung-tembung kang mathuk karo ukarane :

1. gugur gunung	= pakaryan negara kang sarana nggerakake wong padesan tanpa opahan.
2. gunungan	= tetironing gunung kang digawe sega janganan lsp. kanggo ajad dalem yen pinuju grebeg.
3. srigunung	= wewujudan yen saka kadohan becik saka cedhakan ala.
4. gunung sepikul	= wanguning ali-ali (matane ing tengah kaya suweng ceplik diapit-apit ing inten loro sing padha gedhene).
5. tunggang gunung	= wayah sore srengenge mbe-neri ana ing gigiring gunung.
6. dieletana sagara lan gunung sap pitu	= adoha enggone utawa dipalangana dikaya ngapa.
7. kerubuhan gunung	= nemu kasusahan gedhe.
8. sagunung anakan	= gedhene ora karuwan, gedhe banget (padha karo gunung anakan).

C. Bebasan (lan tegese) kang mathuk karo ukarane :

1. *Kemladheyan ngajak sempal* = sanak sedulur kang gawe karusakan.
2. *Pitik trondhol diumbar ing padaringan* = wong kekurangan dipasrahi nyekel dhuwit, lsp.
3. *Satru munggeng cangklakan* = mungsuh sing kecedhak (isih sanak sedulur)
4. *Ketepang ngrangsang gunung* = njangka prakara sing nglengkara (mokal).
5. *Kejugrugaan gunung menyan* = nemu kabegjan gedhe banget.
6. *Kutuk marani sunduk* = nemaha marang bebaya.
7. *Nguyahi segara* = weweh marang wong sugih
8. *Ngontragake gunung* = asor (ringkih) bisa ngalahake sing luhur (kuwasa).

D. Tembung-tembung kang ateges mbangetake kang mathuk karo ukarane :

1. sidhem premanem.	11. biru erem (kecu).
2. adoh ngaluk-ngaluk.	12. bening nyliring.
3. sabar drana.	13. blaka suta.
4. cilaka mencit.	14. gandes luwes.
5. anyep njejet.	15. panase sumelet.
6. adhem njekut.	16. asat ngereng.
7. kebak mencep-mencep.	17. sugih brewu.
8. suwung byung.	18. sayuk rukun.
9. ilang musna.	19. mubeng muser (ngganjret).
10. kojur sanga likur.	

III. PARAMASASTRA

Rimbag guna en :

1. Tegese panambang en :
 - *Sikile kadhasen* (= kadunungan *kadhas*)
 - *Kancaku lelaranen* (= tansah nandhang *lelara*)
 - *Tembakone wis jamuren* (= kadunungan *jamur*)
 - *Adhike kreminen* (= kadunungan *kremi*)
 - *Aku ketok-ketoken ibu* (= tansah *ketok-ketok*)
 - *Jambu sawit uleren kabeh* (= kadunungan *uler*).

Rimbag adiguna ke - en

2. Tegese ater-ater lan panambang ke - en :

- Tampare kedawan/kedawanen (= keladuk dawane)
- Kowe rada kemangidulen (= keladuk mangidule)
- Sepedhamu kapiken kanggömu (= keladuk apike)
- Aku kesepen ana ing desa (= ngalami luwih sepi)
- Jugangane kejeron (= keladuk jerone)
- Karpete kamban kanggo kamar iki (= keladuk ambane).

IV. NULIS

B. Panulise nganggo aksara Jawa :

ꦏꦭꦢꦸꦏ꧀ꦠꦤ꧀

ꦏꦭꦢꦸꦏ꧀ꦩꦁꦶꦢꦸꦭꦺ

ꦏꦭꦢꦸꦏ꧀ꦲꦑꦶꦏꦺ

ꦏꦭꦢꦸꦏ꧀ꦗꦺꦫꦺꦤ꧀

ꦏꦭꦢꦸꦏ꧀ꦗꦺꦫꦺꦤ꧀

ꦏꦭꦢꦸꦏ꧀ꦗꦺꦫꦺꦤ꧀ꦠꦤ꧀

ꦏꦭꦢꦸꦏ꧀ꦗꦺꦫꦺꦤ꧀

ꦏꦭꦢꦸꦏ꧀ꦠꦤ꧀

ꦏꦭꦢꦸꦏ꧀ꦠꦤ꧀ꦠꦤ꧀

ꦏꦭꦢꦸꦏ꧀ꦠꦤ꧀

ꦏꦭꦢꦸꦏ꧀ꦠꦤ꧀

ꦏꦭꦢꦸꦏ꧀ꦠꦤ꧀

ꦏꦭꦢꦸꦏ꧀ꦠꦤ꧀

ꦏꦭꦢꦸꦏ꧀ꦠꦤ꧀ꦠꦤ꧀

ꦏꦭꦢꦸꦏ꧀ꦠꦤ꧀ꦠꦤ꧀ꦠꦤ꧀

ꦏꦭꦢꦸꦏ꧀ꦠꦤ꧀ꦠꦤ꧀ꦠꦤ꧀

ꦏꦭꦢꦸꦏ꧀ꦠꦤ꧀ꦠꦤ꧀

ꦏꦭꦢꦸꦏ꧀ꦠꦤ꧀

ꦏꦭꦢꦸꦏ꧀ꦠꦤ꧀ꦠꦤ꧀

ꦏꦭꦢꦸꦏ꧀ꦠꦤ꧀ꦠꦤ꧀

V. UNGGAH-UNGGUH

Basa ngoko andhap :

PEPANGGIHAN WONTEN SETASIUN

M.K. : "Lho Adhi, arep tindak menyang ngendi ?"

R.S. : "Arep menyang Klathen, ditimbal bapak."

M.K. : "Kok sajake ana prakara sing wigati, tandhane ingkang rama mawa nimbali Adhi."

- R.S. : "Anu, dhek wingi aku tanpa layang saka Klathen, ngendikane bapak, ibungarep-arep banget, wong wis watara 4 taun iki aku ora tau tilik. Sasi iki adhi-adhiku mbeneri liburan, padha mulih menyang Klathen kabeh. Waleh weleh apa, sajatine padha arep kangen-kangenan."
- M.K. : "O, ngono. Lah kondure besuk apa?"
- R.S. : "Bok manawa minggu ngarep, wong angkahku ngiras arep menyang Pengging barang, sowan embah."
- M.K. : "Ingkang rayi sing isih sekolah pira?"
- R.S. : "Telu, si Sukirja, Sukarsa, karo Sukemi. Mung Sukirja sasi iki wis tamat sinaune. Malah jarene arep nyambut gawe Wis kepareng, iku sepure wis teka."
- M.K. : "Iya mangga, ndherekake sugeng."
- R.S. : "Iya, nuwun."

VI. KASUSASTRAN

B. Wangsulane pitakon :

1. Kang kondhang akeh rumpakane kang awujud dolanan gagrag anyar iku kaya ta :
 - a. **Ki Nartosabdo** :
 - *Ibu Pertiwi*
 - *Ayo ngguyu*
 - *Praon*
 - b. **R.T. Wasitodipuro** :
 - *Modernisasi Desa*
 - *Sepur Thruthuk*
 - c. **R.C. Hardjosebroto** :
 - *Kupu Kuwi*
 - *Juru Taman*
2. Dolanan-dolanan gagrag anyar ing ngisor iku :
 - *Gugur Gunung* dening Ki Nartosabdo
 - *Lambung Desa* dening Ki Nartosabdo

- *Lesung Jumengglung* dening Ki Nartosabdo
 - *Ngundha Layangan* dening Ki Nartosabdo
 - *Tahu Tempe* dening Ki Nartosabdo
3. Jenenge dolanan kang kagolong gagrag lawas (tradisional) :
- *Ilir-ilir*
 - *Jamuran*
 - *Kate dipanah*
 - *Witing klapa*
 - *Cublak-cublak suweng*
4. Tembang Macapat iku ana 11 iji, yaiku :
- *Gambuh*
 - *Mijil*
 - *Pucung*
 - *Megatruh*
 - *Kinanthi*
 - *Maskumambang*
 - *Durma*
 - *Pangkur*
 - *Asmaradana*
 - *Dhandhanggula*
 - *Sinom*
5. Kang kalebu ewoning **tembang Tengahan** iku :
- *Balabak*
 - *Wirangrong*
 - *Jurudemung*
 - *Girisa*
6. Buku kang critane nganggo **tembang Tengahan** iku arane **Kidung**, tuladhane :
- *Kidung Sundhayana*
 - *Kidung Ronggolawe*
7. Jeneng jenenge **tembang Gedhe** iku, kaya ta :
- *Citramengeng*
 - *Kusumastuti*
 - *Mintajiwa*

WULANGAN 12

II KAWRUH BASA

B Gantine tembung-tembung kang kaecap miring

1. *aweh pasumbang* = tetulung
2. *kami welasen* = trenyuh atine
3. *rasa mesakake* = welas
4. *kuwajibaning wong* = darma
5. *ulah kautaman* = darmalaksana
6. *dhemen tetulung* = ambek darma
watak siya = ambek siya
umuk-umukan = sesongaran
7. *awatak welasan* = ambek paramarta

C Kosok baline tembung-tembung :

1. ngugemi >< mblenjani, nyidrani
2. srei >< becik, welasan
3. gedhen >< climen
4. ngebreh >< gemi
5. nyidrani >< ngugemi
6. congkrah >< atut, rukun
7. lelaranen >< waras
8. nglirwakake >< nggatekake
9. sembrana >< ngati-ati
10. klelar-kleler >< cukat, rikat
11. luruh >< pendirangan, jelalatan
12. tatag >< sumelang
13. srogol >< alus

D Tegese unen-unen (a) lan panganggone ing ukara (b) :

1. a. **angon kosok** = nangguh marang mangsa kang becik.
b. *Yen kowe arep nyuwun apa ta apa marang wong tuwamu kudu **angon kosok**, ngentenana suwasana kang apik.*
2. a. **tanpa tedheng aling-aling** = nindakake apa-apa ke-lawan ngeblak (blaka).
b. *Kewiranganku ana sekolahan dakcritakake marang sedulur-sedulurku **tanpa tedheng aling-aling**.*

3. a. **mbuwang tilas** = nylamur nindakake apa-apa supaya aja konangan pialane.
 b. *Olehmu rewa-rewa maca buku iku karepmu rak **mbuwang tilas** ben padha ora ngerti yen kowe sing mecah-ake kaca, ta ?*
4. a. **ora ndalan** = ora ngerti tata, murang tata.
 b. *Kowe kuwi kok **ora ndalan** ta, Le ! Ana piyayi sepuh lenggahan, kowe numpak sepedha ora mudhun.*
5. a. **ngemut driji** = ora oleh-olehan apa-apa.
 b. *Iya kowe mau disangoni embahmu, lah aku rak mung ngemut driji .*
6. a. **padhang jagade** = katon seneng (tentrem)
 b. *Yen kowe arep njaluk tulung marang kancamu, ngen-tenana yen kancamu wis **padhang jagade**.*
7. a. **rupak jagade** = judheg, ketekan pasaban.
 b. *Wong kang gelem apus-apus iku wusanane dadi **rupak jagade**, marga wis ora dipercaya ing sapa bae.*
8. a. **entek jarake** = entek kasugihane, ilang kamulyane.
 b. *Kepala Kantor kang dipecat jalaran korupsi, saiki dadi **entek jarake**, mula ora diajeni ing wong.*
9. a. **anjukul wuwul** = prakara kang muwuh-muwuhi reka-sa, nyela-nyela.
 (njukul = njaluk jukul/susuk, **wuwul** = udhu, urunan).
 b. *Kowe mbok aja **njukul wuwul** ! Iki lagi rembugan kang wigati !*
10. a. **ngenaki ati** = agawe senenging ati sarana tetembungan manis.
 b. *Dar ! Yen kowe wis saguh iya sing temenan, aja mung **ngenaki ati thok, lho** !*
11. a. **nggadho ati** = tansah agawe susahing ati
 b. *Kepenginamu bab sepedha motor ampeten dhisik, aja **nggadho atine** wong tuwamu kang lagi sekeng.*
12. a. **atine ana wulune** = atine ala.
 b. *Tangga kang **atine ana wulune** iku manawa ana sing wong bisa tetuku barang mesthi gunem ala.*
13. a. **kraket ing galar** = mlarat banget.
 b. *Aku iku duwe watak ora seneng ngrusuhi sedulur, mula **senajan kraket nggalar** ya daklakoni.*

14. a. **mrojol selaning garu** = langka sing madhani, linuwih.
b. *Kakangku iku dudu tedhak turuning dhalang, kathik pinter ndhalang, rak ngono kuwi ya jeneng **mrojol selaning garu**.*
15. a. **nggayuh-nggayuh luput** = sabarang kang dijangka ora dadi.
b. *Nasib kuwi yen durung kebeneran, ndilalah **nggayuh-nggayuh luput**.*
16. a. **emban cindhe-emban siladan** = pilih sih.
b. *Piwelingku marang kowe, marang sor-soranmu aja nganti **emban cindhe, emban siladan**, mundhak digunem ala !*
17. a. **digarokake - dilukokake** = dikon nyambut gawe abot.
b. *Bocah iku angger kok pakani wareg lan kok gatekake kabutuhane, bok **digarokake-dilukokake** ora bakal mingkuh.*
18. a. **Baladewa ilang gapite** = ilang panguwasane, ilang kaluhurane.
b. *Tanggaku kang ngedir-ngedirake kae, saiki wis dadi **Baladewailang gapite**, amarga dipecat saka pagaweanane.*
19. a. **dudu berase ditempurake** = ngudhoni rembug kang nyulayani (ora sambung)
b. *Kerep banget Diran iku ana pasamuhan dadi ger-geran, lah wong **dudu berase ditempurake**, mula kerep dikuya-kuya kancane.*
20. a. **dadia suket suthik nyenggut** = emoh sapa aruh.
b. *Yen kowe tansah wani karo wong tuwa, becik lungaa saka kene. sateruse **dadia suket suthik nyenggut***

III. PARAMASASTRA

RIMBAG RANGKEP

B. Kang klebu golongan :

(1) **tembung dwilingga :**

omah-omah. anak-anakan. abang-abangan.

(2). **tembung dwipurwa :**

pepeteng, sesulih, kekejer, lelara, tetulung, pepeling, gegujengan, sesilih.

(3). **tembung dwiwasana :**

jedhidhik, cekikik, cengingis.

LATIHAN

1. Rimbag **dwilingga wantah (a), dwilingga salin swara (b)**

- **kandha** → **kandha-kandha (a), kondha-kandha (b)**

+ *Aja **kandha-kandha** marang sapa bae, yen aku umpetan ana ing omahmu !*

+ *Tinimbang **kondha-kandha** bae, bok uwis ditandangi saiki bae !*

- **muni** → **muni-muni (a) → muna-muni (b).**

+ *Kowe wingi **muni-muni** kepriye marang adhimu ?*

+ *Kowe kuwi nyambut gawe ora becus, bisamu ya mung **muna-muni** ngono kuwi !*

- **wegah** → **wegah-wegah (a) → wegah-wegeh (b).**

+ *Kandhane mung **wegah-wegah** thok yen diajak nyambut gawe, nanging yen ana dum-duman rindhik asu digitik anggone nampani.*

+ *Yen ana kasile gelem nampani, nanging yen diajak nyambut gawe wangsulane **wegah-wegeh** thok.*

- **njambak** → **njambak-njambak (a) → njombak-njembek (b).**

+ *Adhiku sing lagi umur 5 sasi iku seneng **njambak-njambak** rambut.*

+ *Aja **njombak-njembek** rambutku, mundhak padha bodhol.*

- **ndudud** → **ndudud-ndudud (a), ndudad-ndudud (b)**

+ *Tomo anggone nggusahi manuk kang lagi neba ana ing paren mung sarana **ndudud-ndudud** sendhalan bae.*

+ *Dhuwit satus ewu rupiyah iku tatanen sing apik, mengko yen mblanjakake rak kari **ndudad-ndudud** bae !*

mangan — **mangan-mangan** (a), **mongan-mengen** (b)

+ *Ayo Dhi mangan-mangan kene dhisik saanane !*

+ *Le, olehmu mongan-mengen iku kok ora nganggo leren, apa wetengmu kuwi karung, ta ?*

- **ngajak** — **ngajak-ngajak** (a), **ngojak-ngejek** (b).

+ *Karepmu kepriye ta Dar, ngojak-ngejek jajan, bareng diiyani ninggal lunga !*

+ *Wiwit dina iki aku ora bakal ngajak-ngejek kowe jajan, mundhak gawe wirangku maneh !*

- **alon** — **alon-alon** (a), **alon-alon** (b)

+ *Ayo nguwoda kene alon-alon bae, kareben ora keplesed.*

+ *Timbang mbengoki alon-alon marang wong wuta sing lagi mlaku ana ing sawah, bok kotuntun bae rak uwis !*

- **beling** — **beling-beling** (a), **belang-beling** (b)

+ *Beling-beling pecahan gendul iki buwangen, mundhak ngenani wong liwat.*

+ *Sing nyuwara belang-beling kuwi sapa ta ?*

2. **Dadine rimbag dwipurwa** (a) lan **pangganggone ing ukara** (b)

- **mbuwang** — **mbebuwang** (a)

Yen mbebuwang becik ana WC (b)

- **suguhan** — **sesuguhan** (a)

Ing toko roti wis cumawis roti-roti kang pantes kanggo sesuguhan tamu (b)

- **dagangan** — **dedagangan** (a)

- *Wong kang dedagangan iku mesthi mbutuhake pawitan* (b).

- **nyandhang** — **nyenyandhang** (a)

Nyenyandhang iku kudu dipantes karo sing nganggo (b).

- **njaluk** — **njejaluk** (a)

Bocah ngujan iku yen njejaluk adate ora kena disemayani.

- c. **Ditambanana** bola-bali kok ya ora marimari, watukmu iku (= sanajan **ditambani**)
 - d. Kowe maneh **dingretenana** bab iki, aku sing gulang-guling saben dina bae ora. (= mokal **dingreteni**).
 - e. Bapak mengko **maringana** dhuwit bisa daktukokake sepedha dina iki uga (= mbok ya **maringi**)
3. a. **Ditukokna** sepedha Darma mesthi ora saba omah (= upama **ditukokake**)
- b. Dina iki **ulihna** jam 09.00 mana, aku arep dolan menyang enggone kancaku (= muga-muga **diulihake**)
 - c. **Diterangna** bola-bali ya ora mudheng-mudheng, wong pancen pikirane kethul banget (= sanajan **diterangake**)
 - d. Aku maneh **ditukokna** sepedha, kowe sing sedulur dhe-we bae ora (= mokal **ditukokake**)
 - e. Raket iki **wenehna** aku dakenggone latihan badminton (mbok iya **diwenehake**).

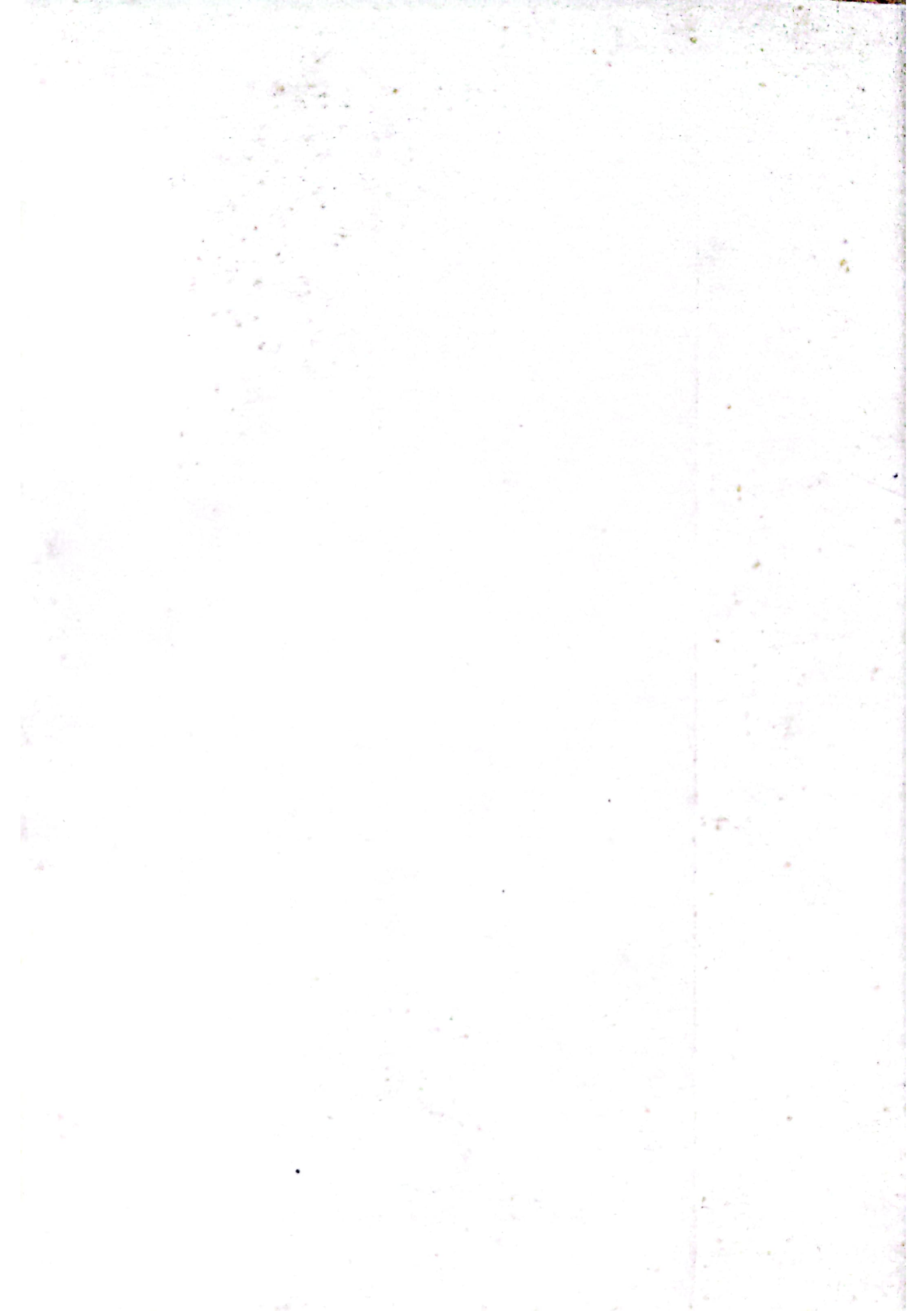
VI. KASUSASTRAN

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
DIVISION OF THE PHYSICAL SCIENCES
DEPARTMENT OF CHEMISTRY
530 SOUTH EAST ASIAN AVENUE
CHICAGO, ILLINOIS 60607
TEL: 773-936-3700
FAX: 773-936-3701
WWW: WWW.CHEM.UCHICAGO.EDU

Catatan:

Penerbit
WIDYA DUTA
Surakarta

Jl. Honggowongso 139
☎ 6053 Surakarta